İmam-ı Gazâlî

İnançta Hassas Ölçüler

(İLCÂMÜ'L AVAM AN İLMİ'L KELÂM)

HİSAR YAYINEVİ

İNANÇTA HASSAS ÖLÇÜLER

Yazan
İMAM-I GAZÂLÎ

İNANÇTA HASSAS ÖLÇÜLER

(İlcâmü'l Avâm An İlmi'l-Kelam)

Mütercim
Nedim Yılmaz
İstanbul İlâhiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

HİSAR YAYINEVİ
Büyük Reşit Paşa cad. No: 22/4
Eminönü / İstanbul

ÖNSÖZ

Allah katından hak din olarak gönderilen son din İslâm'dır. Kur'an-ı Kerim de aynı şekilde O'nun son vahyidir.

İslâm'dan evvel inzal edilmiş olan semâvi kitapların beşer müdahalesine maruz kaldığı bilinen bir husus olduğu kadar, bu, Kur'an-ı Kerim'in de haber verdiği bir hakîkattir. Gerek hristiyanlar olsun, gerekse yahudiler olsun bir takım dünyevî menfaatler karşılığı Allah'ın âyetlerini tahrif etmiş, değiştirmişlerdir. Kur'an-ı Kerim ise, ilâhî vaad ile, her türlü tahriften korunmuş ve kıyamete kadar da korunacaktır.

Diğer semâvi din mensupları, kitaplarında bulunan ve peygamberleri tarafından kendilerine mecâzi tarzda söylenen bazı sözleri yanlış yorumlayarak bir takım sapıklıklara düşmüş; işi, Hz. İsa (a.s.'ya ilahlık vermeye, Uzeyr (a.s.)'e Allah'ın oğlu demeye kadar götürmüşlerdir.

Aynı şekilde, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde, kalplerinde eğrilik bulunanlar tarafından tevilini çalışılan, pek az sayıda lafızlar vardır. Mânâları tam olarak yalnız Allah tarafından bilinen ve daha ziyâde Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda olan bu lafızlara «müteşâbih»

ismi verilmektedir. Mânâları gâyet açık olan ve kendilerine «muhkem» ismi verilen âyetleri bırakıp da, müteşâbih âyetlerin tevili ile uğraşanlar, şu âyet-i kerime ile kınanmışlardır: **Sana Kur'an'ı indiren O'dur. Bunun bir kısım âyetleri açık ve kesindir. Bunlar Kur'an-ın esasıdır. Diğer bir kısım âyetler vardır ki** (onların mânâsı sizce anlaşılmaz) **müteşâbihtirler. İşte, kalplerinde şüphe bulunanlar, fitne aramak ve teviline gitmek için Kur'an'ın müteşâbih âyetlerine uyarlar. Halbuki, o müteşâbihin tevilini yalnız Allah bilir. İlimde kökleşmiş ve metin olmuş kimseler ise: «Biz ona** (mânâsı anlaşılamayan müteşâbihe) **inandık; açık ve kapalı bütün âyetler Rıbbımız tarafındandır» derler. Bunları ancak akılları tam olanlar iyice düşünür. Âl-i İmrân, 3/7**).

İşte bu âyet-i kerimeye dayanarak Selef âlimleri müteşâbih âyetlere mânâ vermekten çekinmişlerdir. Böylece Allah ve peygamberler hakkında, hristiyan ve yahudilerin düştükleri hatalardan halkı korumaya çalışmışlardır. Onların yaşadığı ve kalblerin huzur ve sükûn ile dolu olduğu asırdan sonra, her tarafta fitne ve fesadın artması ve müteşâbih âyetlere yanlış mânâlar vererek fikirleri iyice bulandıran bazı bâtıl mezheplerin ortaya çıkması nedeniyle, son devir İslâm âlimleri, İslâm inancının özüne sadık kalarak bu âyetlere bazı mânâlar verilebileceğini kabul etmişlerdir.

Asıl mânâları bizce bilinmeyen müteşâbih

âyet ve hadislerin sayısı çok azdır. Bunların Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde bulunmasının birçok sebep ve hizmetleri vardır. Bunlar arasında şunları sayabiliriz:

a. Allah Teâlâ, bütün sıfatları ve zâtı ile insana tecelli etseydi, buna tahammül edilemezdi. Nitekim Rabbını görmek isteyen Musâ (a.s.), O'nun dağda tecelli etmesiyle dağın parça parça olduğunu görmüş, kendisi de baygın olarak yere yığılmıştı. İşte, müteşâbih âyetlerin esasını teşkil eden Allah'ın zâtı ve sıfatları ile ilgili âyetler, bu hikmete binâen mânâları açık bir şekilde vârid olmamıştır.

b. Bu âyet ve hadislerden maksat, beşer için bir imtihandır. Acaba insanlık, kendileri gibi bir beşer olan peygamberin verdiği habere dayanarak gayba inanacak mı, yoksa inkâr mı edecek?

c. İnsan, Allah'ın kendisine izin verdiğinden başkasını bilemez. **«O bütün varlıkların önlerinde ve arkalarındaki gizli ve âşikar herşeyini bilir. Onlar ise, Allah'ın dilediği kadarından başka, ilâhî ilimden hiçbir şey kavrayamazlar»** (Bakara, 2/225). İnsan bunu anlamalı, her şeyi bilemeyeceğini itiraf etmelidir.

d. Avâma Allah'ın zâtı ve sıfatları açıkça anlatılsaydı, meselâ: «Allah bir cisim değildir, bir yer kaplamaz, fakat o her yerde vardır» gibi, daha sonraki devirlerde kelamcıların yaptığı şekilde, kelâmi delillerle Allah'ın varlığı isbat edilmeye çalışılsaydı, bunları akılları kavraya-

maz, Allah'a daha çok inanma yerine inkâra kalkışabilirlerdi.

Terceme etmeye çalıştığımız, İmam Gazâlî-nin bu eseri, müteşâbih âyet ve hadisler karşısında Selef'in tuttuğu yolun doğru olduğunu delilleri ile göstermektedir. Eserin orjinal ismi «İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-kelâm» (Avâmı ilm-i kelâmdan men etmek) olmasına rağmen, ihtiva ettiği konuyu göz önünde bulundurarak, «Müteşâbih Âyet ve Hadisler» adı altında Türkçeye çevirmeye çalıştık.

Bir beşer olarak yaptığımız hataların, hâlisâne niyetimizin göz önünde bulundurulması sûretiyle bağışlanacağını umarız.

Çalışmak bizden, muvaffakiyet Allah'tandır. Hamd ve senâ O'na, salât ve selâm Rasûlü Muhammed (a.s.)'e olsun.

Nedim Yılmaz
Ümraniye, 23 Ağustos 1984

MUELLİFİN ÖNSÖZÜ

Allah Teâlâ'ya hamd ve Onun Resûlü Muhammed (a.s.)'e salât ve selâm olsun.

Ey kardeşim! Allah seni hak yolu irşat buyursun. Benden müteşâbih haberleri açıklamamı istedin. «Âdi, câhil ve sapık kişiler bu haberlere dayanarak, Allah ve sıfatları hakkında, O'na yakışmayan şeylere inanıyorlar; sûret, yed, kadem, nüzûl, intikâl, Arş üzerinde cülûs, istikrar ve bunlara benzer lafızları ihtiva eden müteşâbih haberlerin zâhirlerine tutunarak, Allah'ta, O'nun münezzeh ve uzak olduğu bazı vasıfların bulunduğunu zannediyorlar ve bu inançlarının, Selef'in de inancı olduğunu söylüyorlar» dedin. Selef'in bu konudaki itikadının ne olduğunu şerh etmemi, bu haberler hakkında halkın nasıl bir inanca sahip olması gerektiğini açıklamamı ve bahsedilmesi gereken ile bahsedilmemesi gerekenleri birbirinden ayırmamı istedin.

Senin bu isteğini, hiçbir tarafa meyletmeden, hiçbir şekilde mezheb taassubuna kapılmadan, sırf doğruyu açıklamak suretiyle, Allah'ın rızâsını talep ederek yerine getiriyorum. Çünkü hakka sarılmak herhangi bir vola meyletmekten

daha sağlam, doğruluk ve insaf da, mezheb taassubu altında hareket etmekten daha iyidir.

Allah doğruluktan ayırmasın ve beni, senin istediklerini yerine getirmeye muvaffak kılsın. O, kendisine duâ edenlere icâbet edicidir.

İşte, isteğin üzerine yazdığım kitabı üç bölüm halinde takdim ediyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜTEŞÂBİH HABERLER HAKKINDA SELEF'İN İTİKADININ HAKÎKATI

Malum olsun ki, basiret ehli olanlara göre kesinlikle hak olan mezheb, selefin yani ashâb ve tâbiîn (r. anhüm)'in mezhebidir.

Şimdi bunu delilleri ile açıklayalım.

Biz ki ehl-i sünnet ve'l cemaatız, bize göre sırf hak olan selef mezhebinin hakîkatı şudur:

Müteşâbih haber ve hadislerden herhangi birini duyan avam üzerine şu yedi şey vâcip olur.

1. Takdis. Allah Teâlâ'yı cismiyyetten ve cisimlerde bulunan özelliklerden tenzih etmek.

2. Tasdik. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in buyurduklarının hak ve kendisinin de o sözde sâdık olduğuna, o şeyin tamamen onun haber verdiği gibi olduğuna kesin olarak inanmak.

3. Aczini itiraf. Müteşâbih hadislerle Hz. Peygamber (a.s.)'in muradının ne olduğunu bilmenin kendi iktidarı dahilinde olmadığını ve

onunla ilgilenmenin kendi işi olmadığını ikrar etmek.

4. Sükût. Müteşâbih haberlerin mânâsını sormamak ve o konulara dalmamak. Avam, bunların mânâsını sormanın bid'at olduğunu, o konulara dalmanın dîni için büyük tehlikeler doğuracağını ve farkına varmadan, belki de kâfir olma ihtimalinin bulunacağını bilmelidir.

5. İmsâk. Müteşâbih lafızlar üzerinde katiyyen bir tasarrufta bulunmamak. Yani tasrîf, başka bir lügate çevirme, eksiltme ve ziyâdeleştirme, dağınık olanları bir araya getirme ve bir arada bulunanları dağıtma gibi değişiklikler yapmamak, nasıl vârit olmuşlarsa aynen o şekilde ve o lafızla konuşmak.

6. Keff. Kalbini, müteşâbih lafızların lafız ve mânâlarından bahsetmekten menetmek ve bunlar üzerinde düşünmemek.

7. Teslim. Müteşâbih lafızların mânâları, her ne kadar aczinden dolayı kendisine gizli ise de, Resûlullah (a.s.)'a, diğer nebîlere, sıddiklere ve Allah'ın veli kullarına gizli olmadığına inanmak.

Bu yedi vazifenin, her bir avâm üzerine vâcip olduğuna bütün selef îtikat etmiştir. Bunlardan herhangi birinde selefin muhalefet ettiğini zan ve tahmin etmek kesinlikle doğru değildir.

Şimdi bu vazifeleri birer birer açıklayalım.

1. TAKDİS

Takdis, Allah'ı cismiyyetten tenzih etmek demektir.

Meselâ:

Resûlullah (a.s.): إِنَّ اللّٰهَ خَمَّرَ طِينَةَ آدَمَ بِيَدِهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا

«Allah, Âdem (a.s.)'in tabiatını kırk sabah kendi eliyle mayaladı» (1) buyurmuştur. Bir başka hadis-i şerifte de: وَإِنَّ قَلْبَ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ

«Müminin kalbi, Allah'ın parmaklarından iki parmak arasındadır» (2) buyurmuştur.

Şimdi, avâm bu hadislerde geçene (yed) (el) ve إِصْبَع (parmak) kelimelerini işittiği zaman, bilmelidir ki (yed) kelimesi iki ayrı mânâya gelir. Birisi, asıl vaz' edildiği mânâ. Yani, et, kemik, sinir ve damardan meydana gelen malûm uzuv.

---

(1) Kaynağı bulunamamıştır.

(2) Hadis değişik lafızlarda Müslim, Tirmizî, İbn-i Mâce ve A. Hanbel tarafından rivayet edilmiştir. Müslim'deki lafız:

إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ كَقَلْبٍ وَاحِدٍ

şeklindedir.

Bu et, kemik ve sinirler, belli özellikleri olan birer cisimdir. Burada cisimden maksat, eni, boyu ve derinliği olan ve bulunduğu yerde bir başkasının bulunmasına engel olan, yani bulunduğu yerden ayrılmadıkça başkasının orada mevcudiyetine mâni olan miktardır.

(Yed) lafzı, bazan istiare yoluyla başka bir mânâya kullanılır. Bu mâna kesinlikle cisim değildir. Nitekim: الْبَلَدُ فِي يَدِ الأَمِيرِ «Ülke, devlet reisinin elindedir» denir. Bu bir mefhûmdur. Devlet reisi, eli kesik birisi de olsa böyle denir. Hal böyle olunca, yukarıdaki hadiste geçen «el» kelimesi ile Hz. Peygamber (a.s.)in et, kemik, sinir ve deri gibi şeylerden mürekkeb bir cisim olan uzvu murat etmediğini, zikrolunan cismin Allah Teâlâ'nın ulûhiyyeti hakkında muhal ve Allah'ın ondan münezzeh olduğunu yakînen ve kesinlikle bilmek avâm ve havâs herkes üzerine vaciptir.

Haberlerde ve hadislerde vârid olan müteşâbih lafızların sadece zahirlerine bakarak, bir kimse: «Allah Teâlâ uzuvlardan mürekkeb bir cisimdir» diye kalbine bir şey gelip öyle inansa putperest olur. Zira, her cisim mahlûktur. Mahlûka ibâdet küfürdür. Mahlûk olduğu için, puta ibâdet de küfürdür. Bir cisme ibâdet eden kimse, selef ve halef bütün âlimlerin icmaı ile kâfirdir. Bu cisim ister dağlar gibi kesif ve sert olsun, is-

ter su gibi latîf ve renksiz olsun, ister arz gibi karanlık olsun, ister güneş, ay ve yıldızlar gibi aydınlık olsun, ister hava gibi şeffaf ve renksiz olsun, ister arş, kürsî ve benzerleri gibi büyük olsun, ister zerre ve toz gibi küçük olsun, ister taş gibi cansız, insan gibi canlı olsun, hasılı bütün cisimler mutlak olarak puttur. Ona küçüklük, büyüklük, güzellik, sertlik, yumuşaklık ve bâkilik takdir olunmakla putluktan çıkmaz.

Allah Teâlâ'dan ve onun için kullanılan (yed) ve إصْبَع kelimelerinden cismiyyeti nefyeden kimse, ondan uzviyyeti nefyetmiş ve hudûsü gerektiren şeyden onu tenzih etmiş olur. Bundan sonra o kimse, bu iki hadiste geçen el ve parmak kelimelerinden kastedilen mânânın ne olduğunu her ne kadar bilmese ve künhünü ve hakîkatını anlamasa da, onların cisim ve cismin özelliklerinden olmadığına, ancak Allah Teâlâ'ya lâyık olan mânâlar taşıdığına itikat etsin. Yoksa o kimse, kastedilen mânâyıl bilmekle asla mükellef değildir. Anlamaya çalışması da gerekmez. Onun üzerine vâcib olan, bu meselelerden bahsetmemek ve bu konudaki meseleler denizine dalmamaktır.

Bu konuda ilerde daha fazla bilgi verilecektir.

Bir başka misâl :

Hz. Peygamber (a.s.) : فَاِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰى صُورَتِهِ

«Allah, Âdem (a.s.)'i kendi sûretinde yarattı» [1] buyurmuştur. Yine bir başka hadis'i şerifte de.

وَاِنِّى رَاَيْتُ رَبِّى فِى اَحْسَنِ صُورَةٍ «Rabbimi en güzel sûrette gördüm» [2] buyurmuştur.

Bu hadislerde geçen صُورَة lafzını duyan avâmın bilmesi gerekli olan şey şudur : Bu lafız, müşterek isimlerdendir. Bazan bununla göz, kulak, burun, ağız ve yüz gibi cisimlerden hasıl olan şekil murat edilir ki bunlar et, kemik, damar ve kan gibi cisimlerden özel bir terkip ve telif ile meydana getirilmiştir.

Bazan da onunla cisim olmayan bir mânâ murat olunur. Meselâ : «Bu meselenin veya bu olayın sûretini bildim», «Filanın vezareti veya imâreti güzel bir sûrette tanzim edilmiştir» ve bunlara benzer sözlerde geçen «sûret» lafzı gi-

---

(1) Buhari, Müslim, Ahmed b. Hanbel.

(2) Hadis, A. Hanbel (I./ 368 ve V/378)'de : اَتَانِى رَبِّى اللَّيْلَةَ فِى اَحْسَنِ صُورَةٍ şeklinde rivayet edilmiştir.

bi. Bu cümlelerde geçen «sûret» lafzının göz, kulak, yanak, burun gibi cisimlerden meydana getirilmiş bir cisim olmadığı açıkça bilindiği gibi, her mümin muhakkak olarak bilsin ki, bu iki hadiste geçen «sûret» lafzı, Allah Teâlâ'nın ulûhiyyeti hakkında ağız, yüz, burun gibi cisimlerden terekküp eden şekil mânâsında zikredilmemiştir. Zîra bu mânâ, yani ağız, yüz, burun cismî sûretin cüzleridir. Dolayısıyle o cüzlerin terkibinden hâsıl olan şekil, cisimlerden hâsıl olan özel bir şekildir. Cisimlerin ve şekillerin yaratıcısı, onlara ve onların sıfatlarına benzemekten elbette münezzehtir.

Eğer bir kimsenin aklına: «Resûlullah (a.s.), bu iki hadisteki «sûret» lafzı ile, ilk mânâyı murat etmemiştir. Bunu biliyor ve inanıyorum. Fakat, acaba onlarla Allah hakkında nasıl bir mânâ murat ettiler» diye bir şey gelirse bilmelidir ki, o kastedilen mânâyı bilmekle mükellef değildir. Aksine o konulara dalmamakla mükellef ve memurdur. Zîra, kastedilen mânâyı bilmeye gücü yetmez. Onun üzerine gerekli olan şey, o lafızla cisim olmayan ve Allah'ın azametine lâyık olan bir mânânın kastedildiğine inanmaktır.

Başka bir misâl:

Hz. Peygamber (a.s.) bir hadis-i şeriflerinde:

يَنْزِلُ اللّٰهُ تَعَالٰى فِي كُلِّ لَيْلَةٍ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا

«Allah her gece dünya semâsına iner» (1) buyurmuştur.

---

(1) Buhari, Müslim.

Bu hadiste geçen نُزُول «inmek» lafzını duyan her avâm bilmelidir ki, bu da müşterek lafızlardandır. Yani iki anlamı vardır. Bir mânâsı, bir çismin yüksek yerden alçak yere doğru intikal etmesidir. Eğer cisim aşağıdan yukarı doğru nakl olursa, buna «suûd», «urûc» ve «ruky» tabir edilir.

Nüzûl kelimesi, yukarıda zikredilenden başka bir mânâ için de kullanılır. Bunda, ilk mânâda olduğu gibi, cismin hareket ve intikaline ihtiyaç yoktur. Allah Teâlâ'nın: وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ

«Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi» (2) âyetinde geçen (enzele) «indirdi» lafzı gibi. Çünkü deve ve sığırların semadan yeryüzüne nakledildikleri görülmemiştir. Aksine onlar, rahimlerde yaratılmışlardır. Bu nedenle, hiç şüphe yoktur ki onların inzâlinden maksat başkadır. Aynı şekilde, İmam Şâfiî'nin: دَخَلْتُ مِصْرَ فَلَمْ يَفْهَمُوا كَلَامِي فَنَزَلْتُ ثُمَّ نَزَلْتُ

«Mısır'a girdim. Halk benim sözlerimdeki incelikleri anlamadı. Bunun üzerine ben de indikçe indim» sözündeki (nüzûl) lafızları da bu kabildendir. Böyle demekle onun, kendi şahıs ve vücudunun yukarıdan aşağıya doğru intikalini kastetmediği açıktır.

---

(2) Zümer, 39/6

Aynı şekilde, Allah Teâlâ hakkında olan nüzûlün, «şahıs, vücut ve cismin yüksek yerden aşağıdaki yere intikali» mânâsına gelen ilk mânâda olmadığını her mümin yakînen ve kesinlikle bilmelidir. Zîra şahıs ve vücut cisimlere âittir. Halbuki Allah Teâlâ cisim değildir.

Eğer, bu hadisi duyanın aklına, «Hz. Peygamber (a.s.), Allah hakkında, nüzûl kelimesinin birinci mânâsını kastetmemiştir. Buna inanıyorum. Fakat, acaba nasıl bir mânâ murat etmiştir, merak ediyorum» şeklinde bir düşünce gelir de bunun izahını sorarsa şöyle deriz:

Madem ki sen, deve ve sığırların semadan nüzûlü keyfiyetini anlamaktan âcizsin, artık Allah Teâlâ'nın nüzûlünden ne kastedildiğini anlamaktan daha ziyâde âciz olduğun açıktır. Binâenaleyh, bu konuda kafa yormak ve soru sormak senin vazifen değildir. Sen sâdece ibâdetinle ve işinle meşgul ol. Bu gibi esrârı, derin ve ince meseleleri sormaktan vazgeç. Zîra sen onu anlamaktan âciz olduğun için, kastedilen mânânın hakîkat ve keyfiyetini bilemezsin. Kısacası şunu bil: Buradaki nüzûl lafzı ile, arap dilinde murat edilmesi câiz ve Allah'ın azâmet ve celâline lâyık olan bir mânâ kastedilmiştir. Bunu öyle bil.

Başka bir misâl:

Allah Teâlâ: وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ «O, kulla-

rının üstünde gâliptir»[1] buyurmuştur. Bu âyette geçen فَوْقَ lafzını duyan avâm bilsin ki, bu lafız da müşterek bir isimdir. İki mânâda kullanılır. Birisi, üstte bulunanın, alttakinin baş tarafında bulunması yoluyla, bir cismin diğer cisme nisbeti mânâsınadır. Yukarıda bulunana هُوَ فَوْقَهُ «O, onun üst tarafındadır,» alt tarafta bulunana da وَهٰذَا تَحْتَهُ «Bu da onun alt tarafındadır» denir. Bazan da rütbe üstünlüğü mânâsına kullanılır. İşte bu ikinci mânâya binâen اَلْخَلِيفَةُ فَوْقَ السُّلْطَانِ وَالسُّلْطَانُ فَوْقَ الْوَزِيرِ «Halife sultanın fevkinde, sultan da vezirin fevkindedir», اَلصِّبَاغَةُ فَوْقَ الدِّبَاغَةِ «Boyacılık deri tabaklamaktan üstündür», اَلْعِلْمُ فَوْقَ الْعَمَلِ «İlim amelden üstündür», دَخَلَ فُلَانٌ عَلَى الْاَمِيرِ وَجَلَسَ فَوْقَ فُلَانٍ Filan kimse, devlet reisinin huzuruna girdi ve filandan daha üst bir mevkiye oturdu» denir.

Buna göre (fevka) lafzının ilk mânâsı, bir

(1) En'âm, 6/18

cisme nisbet olunmuş diğer bir cismin varlığını gerektirir. İkinci mânâ bunu gerektirmez. Binâenaleyh, mümin olan inansın ki, yukarıdaki âyette geçen (fevka) lafzından, bu kelimenin ilk mânâsı kastedilmemiştir. İlk mânânın Allah Teâlâ'ya nisbet edilmesi muhaldir. Çünkü bu mânâ, birisi aşağıda diğeri yukarıda bulunan iki cismin birbirine nisbetini ifade eder, yâni iki cismin varlığını gerektirir.

Bu kelimedeki ilk mânânın Allah Teâlâ'ya nisbetinin muhal olduğunu ve muhalin Allah'a nisbetini nefyetmenin zarûri olduğunu bildikten sonra, ayrıca onun ne mânâ kastedilerek söylendiğini bilmesi gerekmez. Allah ondan bu külfeti kaldırmıştır.

Buraya kadar yazıp açıkladığımız misaller üzerine, zikretmediğimiz misalleri ve lafızları kıyas et.

2. TASDİK

Tasdik: Müteşâbih lafızların her biri ile, Allah Teâlâ'nın azâmet ve celâline lâyık bir mânâ kastedildiğini, Hz. Peygamber (a.s.)'in Allah'ı o mânâ ile vasfetmekte sâdık olduğunu kesinlikle bilip öylece iman etmek; «Resûlullah (a.s.)'ın getirdiği şey sahihtir ve haber verdiği hakktır, katiyyen şek ve şüphe yoktur» diye bütün kalbiyle iman ve diliyle de: «Ben her ne kadar

müteşâbih lafızların gerçek mânâsına ve keyfiyyetine vâkıf değilsem de, Allah Teâlâ onlarla zâtını nasıl vasfetmişse veya resûlü (a.s.) vahy ve ilham sûretiyle onu nasıl nitelemişse, o ancak öyledir. Hepsi onların murat ettikleri mânâda ve edâ ettikleri şekilde haktır ve doğrudur, inandık, tasdik ettik» demektir.

Eğer sen buna itiraz ederek:

«Tasdik ancak iki tarafı tasavvur ve îman da aynı şekilde iki tarafı anladıktan sonra hasıl olur. Hal böyle olunca, kul adı geçen lafızların mânâsını anlamadan, o lafzı söyleyenin, o mânâda doğruluğunu nasıl tasdik ve îman eder» dersen şöyle cevap veririz:

Aslında meseleleri icmâlen bilmek ve icmâlî bir bilgi ile tasdik etmek muhal değildir. Zîra o lafızlarla elbette bir mânâ murat edilmiş olduğunu ve her ismin bir müsemmâsı olup bir topluluğa hitap etmek isteyen kimsenin o isimle hitap ettiğinde, hiç şüphesiz onun müsemmâsını kasdettiğini her akıllı kişi bilir ve anlar.

Dinleyenin, o sözü söyleyen kişinin yalancı olduğuna ve verdiği haberin gerçek olmadığına inanması mümkün olduğu gibi, onun doğru olduğuna ve olayı olduğu gibi haber verdiğine inanması da mümkündür. Kişinin, bu lafızları mücmel olarak tasdik etmesi imkân dahilindedir. Nitekim bir kimse: «Evde bir canlı var» dese, o canlının bir insan mı, yoksa bir at mı, veya başka bir şey mi olduğu bilinmeden, söyleyenin tas-

dik edilmesi mümkündür. Hatta, «evde bir şey var» dese, bunu işiten muhatabın, evde bulunan şeyin ne olduğunu bilmeden söyleyeni tasdik etmesi mümkündür.

Aynı şekilde, «Allah arşı istiva etti» âyetini işiten de, bununla arşa özel bir nisbetin murad edildiğini mücmel olarak anlar. Bu nisbetin arş üzerinde istikrar nisbeti mi, ona yönelme nisbeti mi, onu yaratma ve icad etme nisbeti mi, yoksa arşı istilâ nisbeti mi veya başka bir nisbet mi olduğunu bilmeden tasdik etmesi mümkündür. İşte bu anlayışla, bu tür söz ve haberler tasdik edilebilir.

Eğer sen:

«İnsanlara, anlayamayacakları şekilde hitap etmenin ne yararı var?» dersen, cevap olarak deriz ki:

O sözü söyleyen, kastedilen mânâyı ehli olan kişilere anlatmak istemiştir. Onları anlamaya ehil olanlar da, Allah'ın velî kulları ve derin ilim sahipleridir. Onlar, bu lafızlarla kastedilen mânâları anlarlar. Âkıl-bâliğ olanlara bir şey anlatmak isteyen kimsenin, çocukların da anlayacağı bir sözle hitap etmesi şart değildir. Âriflere izâfetle avâm, yetişkinlere izâfetle çocuklar gibidir. Lâkin çocuklar, anlamadıkları şeyleri yetişkinlere sorarlar, onlar da: «Bu sizin işiniz değil, siz bu meselelerin ehli olmadınız» derler. Çünkü çocuklar, böyle yapmakla başkalarının işine karışmış olurlar.

«Câhillere : فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

«Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun» (1) denilmiştir. Câhiller tarafından kendilerine soru sorulan âlimler, eğer verecekleri cevabı anlamaya kudretleri bulunursa, onların sorularını cevaplandırırlardı. Aksi halde : وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

«Size ilimden ancak az bir şey verilmiştir» (2), **«Açıklandığı** لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ **zaman, sizin için kötü olacak şeyleri sormayın»** (3) ve **«bu sual sizin neyinize?»** derlerdi. Bunların mânâsı : «Onlara iman etmek vaciptir. Keyfiyetleri sizin için meçhûldür, onlardan sual sormak bid'attir» demektir. Nitekim, kendisine istivânın ne olduğunu soranlara : «İstivâ malûmdur. Keyfiyeti meçhuldür, ona iman vâciptir, ondan sual sormak ise bid'attir» demiştir.

Bütün bu anlatılanlardan anlaşıldığına göre, dinleyicinin zihninde keyfiyeti mufassal olarak anlaşılmayan mânâlara mücmel olarak iman etmek mümkündür. Ancak Allah'ın zât ve sıfat-

---

(1) Nahl, 16/43
(2) İsrâ, 17/85
(3) Mâide, 5/101

larından muhali nefyetmek olan takdisin, mufassal olması gerekir. Allah'ın zât ve sıfatları için muhal olan şey cismiyyettir. Bundan maksadın ne olduğu yukarıda anlatıldı.

3. ACZİNİ İTİRAF

Müteşabih lafızların mânâlarının künhüne ve hakîkatına vâkıf olamayan ve onlarla kastedilen mânânın ne olduğunu anlayamayan, onları tevil edemeyen kimsenin, aczini itiraf etmesi vâciptir. Ancak keyfiyetini tafsîlatıyla anlamaktan âciz olmakla beraber, o lafızların mânâlarını mücmel olarak tasdik etmesi gerekir. Aczini itiraf etme yerine, onları anladığını iddia ederse yalan söylemiş olur. İmam Mâlik'in «keyfiyyeti mechûldür» sözünün mânâsı da budur. Yani, onlardan muradın ne olduğu tafsîlatıyla bilinmez. Hatta derin ilim sâhibi velîler ve ârifler, ilim ve mârifet yolunda avâmı geçip irfân meydanında dolaşarak millerce mesâfe kat etseler, önlerinde kalıp da ulaşamadıkları mesâfe daha çoktur. Çünkü onlara açıklananlar, gizli olanlara nisbetle çok daha azdır. Gizlenen şeylerin çokluğuna izâfetle Hz. Peygamber (a.s.) · لاَ اُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ ، اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ «Sana senâyı bitiremem. Sen kendini nasıl senâ edersen

öylecesin» (1) buyurmuştur. Açıklananlara izâfetle de: «Ben sizin, Allah'ı en çok tanıyanınız ve O'ndan en çok korkanınızım» buyurmuştur.

Netice itibarı ile acz ve kusur zarûri olduğundan, sıddıkların efendisi Hz. Ebûbekir (r.a.): «İdrakten âciz olduğunu anlamak idraktir» demiştir. Bundan dolayı, avâma nisbetle bu mânâların evveli, âlimlere nisbetle sonu gibidir. Yani, âlimlerin de sonunda yapacağı aczlerini itiraftır. O halde avâm, âcizliklerini itiraf etmeyip de ne yapsınlar!!...

4. SÜKÛT

Bu vazîfe de bütün avâm üzerine vâciptir. Çünkü soru sormakla, tâkât getiremeyecekleri şeyi talep edip peşine düşmüş ve ehil olmadıkları konulara dalmış olurlar. Eğer, kendileri gibi câhil birisine sorarlarsa, onun verdiği cevap cehâletlerini artırır. Hatta çoğu kere onları küfür bataklığına atar. Eğer bir ârife sorarlarsa, anlayışlarının noksanlığından dolayı, ârif meseleyi kendilerine anlatmaktan âciz kalır. Bu, bir babanın, evinde yapması uygun olan şeyleri oğluna anlatmaktan ve okula gittiği zaman elde edeceği yararları açıklamaktan âciz kalmasına benzer. Bunu, bir kuyumcunun, sanatının özellik ve inceliklerini bir marangoza anlatmaktan

(1) Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn-i Mâce, Nesâî.

âciz kalmasına da benzetebiliriz. Çünkü marangoz her ne kadar kuyumcunun sanatını görse de, kuyumculuğun inceliklerini anlamaktan âcizdir. O, bütün ömrünü marangozluk öğrenmekle geçirdiği ve onunla uğraştığı için sadece marangozluğun inceliklerini bilir. Aynı şekilde kuyumculuk da, ömrü o uğurda harcamakla ve uğraş makla öğrenilir. Bu uğurda çaba sarfetmeden evvel her ikisi de sanatlarını bilmezlerdi.

İşte, bir sanatla uğraşmayanlar onu anlamaktan âciz oldukları gibi, dünyada marifetullah kabilinden olmayan ilimlerle meşgul olanlar ilâhî işleri anlamaktan âciz kalırlar.

Ârifin avâma bu meseleyi anlatmaktan âciz kalması, emzikli çocuğun et ve ekmek ile beslenememesine benzer. Onu bunlarla beslemekten âciz kalmak, et ve ekmek yokluğundan değil de çocuğun fıtratında bulunan kusurdan dolayıdır. Çünkü bunlar kuvvetlilere gıdâ olur. Zayıf bünyeliler onları yemek ve onlarla beslenmekten âciz olurlar. Kim zayıf bir çocuğa et ve ekmek yedirmeye çalışsa ve mümkün olsa da yedirse, ölümüne sebep olabilir. Aynı şekilde, bu mânâları sormak isteyince âvamın men edilmeleri, eğer vazgeçmezlerse kamçı ile dövülmeleri gerekir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.), müteşâbih haberlere dâir soru soran herkese böyle yapardı. Hz. Peygamber (a.s.) de, kader meselesine daldıklarını gördüğü bir topluluğu bundan men etmiş, kendilerine soru sordukları zaman,

أَبِهٰذَا أُمِرْتُمْ ؟ إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ السُّؤَالِ

Siz bununla mı emredildiniz? Sizden evvelkiler, ancak çok soru sormaları nedeniyle helâk olmuştu» [1] buyurmuştu.

Bundan dolayı ben diyorum ki, kürsü ve minberlerden halka vaaz ve nasihatta bulunanların, bu sorulara, tevil ve tafsilata dalarak cevap vermeleri haramdır. Bizim ve selefin zikrettiği şeylerle yetinmeleri gerekir. O da takdis, tenzih ve Allah'ı cisme benzetmemekte mübalağa etmeleridir. Bunlarda, istedikleri kadar mübalağa edebilirler. Hatta şöyle diyebilirler:

Aklınıza gelen, içinizden geçen ve hatırınızda şekillenen her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, hatırınıza gelenlerden ve onlara benzemekten münezzehtir. Bu haberlerde, onları işittiğiniz zaman hatırınıza gelenlerden hiç biri murad edilmemiştir. Murad edilen, aklınıza gelen değildir. Siz onu anlamaya ve ondan sual etmeye ehil değilsiniz. Siz takvâ ile meşgul olun. Allah size ne emrettiyse onu yapın. O'nun nehyettiklerinden

---

(1) Hadis-i şerif Buharî, Müslim, Nesâî ve İbn-i Mece'de:

فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ

şeklinde rivâyet edilmiştir.

de kaçının. Müteşâbih lafızların mânâlarını anlamak için soru sormak ve o konulara dalmak da nehyedildiğiniz şeylerdendir. Binâenaleyh onlarla ilgili soru sormayın. Bu konuda ne zaman bir şey işitseniz susun. «İnandık, tasdik ettik. Bize ilimden az bir şey verildi. Bu, bize verilenler cümlesinden değildir» deyin.

5. İMSÂK

İmsâk, müteşâbih haber ve hadisler üzerinde tasarrufta bulunmaktan el çekmek demektir. Bunların lafızlarını, aynen oldukları gibi bırakmak, câhil ve âlim herkes üzerine vâciptir.

Müteşâbih lafızlar üzerinde tasarruf altı şekilde olur: Tefsir, te'vil, tasrif, tefri, cem' ve tefrik.

A. Tefsir

Tefsir, müteşâbih lafızları, aynı dilde kendilerinin yerine kullanılan başka bir lügate veya o lafızların mânâsını farsça, türkçe ve benzeri dillerin lügatine çevirmektir. İşte müteşâbih lafızlar üzerinde bu şekilde tasarrufta bulunmak câiz değildir. Onlar, vârid oldukları şekilden başkasıyla söylenmez. Arapçada bazı lafızlar vardır ki, onların farsça karşılıkları bulunmaz. Yine bazı lafızlar vardır ki, farsçada onların karşılığı olan kelimeler vardır, fakat İran-

lılar onları arapların kullandığı gibi kullanmazlar. Ayrıca arapçada bazı kelimeler müşterek olarak yani iki ayrı mânâya kullanılır, fakat farsçada iki ayrı mânâda kullanılmazlar.

Birinciye misâl, «istivâ» lafzıdır. Bu lafız ile ifâde olunan mânâyı içine alacak şekilde farsçada kullanılan bir lafız yoktur. Çünkü bu lafız farsçaya راسْتَبا يِسْتَادْ ile terceme olunabilmektedir. Halbuki bunlar iki lafızdır. Birincisi, kendisinde meyil tasavvur olunan şeyde doğruluktan haber verir, ikincisi ise hareket ve sallantı tasavvur olunabilen şeyde sükûn ve sebattan haber verir. Bu iki lafzın, farsçada yukarda zikredilen mânâları göstermesi, istivâ lafzının o mânâları arapçada göstermesinden daha açıktır. Yani, istivâ lafzının mânâsı, farsçada onun yerine kullanılan kelimelerin ifâde ettiği mânâ kadar açık değildir. Bu açıklamadan sonra, iki lafzın işâret ettikleri mânâların aynı olmadığı anlaşılmış oldu. Bu kelimelerin delâlet ettikleri mânâlar farklı olunca, ikincisi birincisinin yerini tutmamış olur. Bir lafzı, her ne şekilde olursa olsun, aslâ muhalifi olmayacak bir benzeri ile değiştirmek câiz olur. Aralarında en küçük, en ince ve en gizli bir farklılık bulunan iki lafızdan biri diğeri yerine kullanılmaz.

İkinciye misal إِصْبَع (parmak) lafzıdır.

Arap dilinde bu lafız, istiâre olarak «nîmet» mânâsında kullanılır. Bu nedenle لِفُلَانٍ عِنْدَ فُلَانٍ اِصْبَعٌ «Fülanın fülan katında bir nîmeti vardır» denir. Farsçada bu kelime yerine اَنْگُشْت kelimesi kullanılır. Fakat, nîmet mânâsına gelmez. Arap dilinin mecâz ve istiâre konusunda o kadar geniş bir kullanımı vardır ki, İranlılar'ın hakîki mânâda kullandıkları lügatten daha çoktur. Belki nisbet dahi kabul etmez. Bir lafzı bir dilde istiâre olarak kullanmak tabiî hale gelmişse ve o lafzın diğer dilde o mânâda kullanılması tabiî değilse, elbette nefis tabiî olana meyledip diğerinden nefret eder ve onu kullanmak istemez. Bu nedenle اِصْبَع lafzını, اَنْگُشْت lafzı ile tefsir edip açıklamak tebdîl bi'l misil (aynı ile değiştirmek olmayıp tebdîl bi'l hılâf (muhalifi ile değiştirmek) olur. Halbuki tebdîl, ancak misli ile yapılır.

Üçüncüye misâl (ayn) lafzıdır. Bu lafız, birkaç mânâya geldiği için, onu tefsir eden kişi en açık mânâsı ile tefsir eder ve farsçaya (çeşm) (göz) diye çevirir. Halbuki bu lafız arapçada göz, su kaynağı, güneş mânâlarına da gelir. Fakat farsçadaki (çeşm) lafzında bu müştereklik yoktur. Cenb ve vech kelimeleri de ayn kelimesine yakındır.

İşte bu anlatılanlardan dolayı, müteşâbih la-

fızları tebdilden men etmeyi ve varid oldukları arapça lafızları ile kullanmayı gerekli ve zorunlu görüyoruz.

Eğer:

«Bu farklılık bütün lafızlarda vardır diye iddia ederseniz, bu doğru olmaz. Çünkü hubz ve nân (ekmek) kelimeleri ile lahm ve goşt (et) kelimeleri arasında hiç fark yoktur. Eğer bu farklılığın bazı lafızlarda bulunduğu itiraf edilirse, farklılık olanlarda tebdilden men lâzım ise de, aynı olanları tebdilden men gerekmez» denilirse şöyle cevap veririz:

Doğrusu, bu farklılık bütün lafızlarda yoktur, Sâdece bazılarında vardır. Herhalde arapça yed ve farsça dest (el) lafızları, birkaç mânâya kullanılma hususunda, istiâre ve diğer bazı konularda eşittir. Lâkin konu, «tebdil câiz olur veya olmaz» cihetlerine nakledilince, iki lafzı birbirinden iyice ayırmak ve bütün incelikleri ile aralarındaki farklara vâkıf olmak herkes için açık ve kolay olmaz. Aksine bu çok zor bir iştir. Lafızların aynı mânâya kullanıldıkları yerler ile farklı kullanıldıkları yerler kolayca ayırt edilemez. Biz şimdi, iki ayrı durumla karşı karşıyayız. Bir ihtiyaç ve zarûret yok iken, ihtiyâten tebdil kapısını kapatalım mı? Yoksa mutlak olarak o kapıyı açıp da halkın tehlike çukuruna düşmesine sebep mi olalım? Bu iki cihetten hangisi daha ihtiyatlı bir davranıştır, bir düşünülsün ve bilinsin. Bir de konumuz, Allah Teâlâ'nın zât

ve sıfatları olunca, durumun önemi daha iyi anlaşılır. Bence, bu kapının mutlak olarak açılmasını tehlikeli görmeyen hiçbir akıllı dindar yoktur. Zîra, Allah'ın sıfatları konusunda tehlikeye düşmek, tehlikelerin en büyüğüdür. Bu bakımdan son derece sakınmak gerekir.

Dînimiz, rahmin beraeti ve neseplerin karışmasından sakınmak için velâyet, verâset ve neseple ilgili hükümlerde bir ihtiyat olarak, kendisiyle cinsî münasebette bulunulan kadın üzerine iddeti vâcip kılmıştır. Bununla beraber, kısır olan veya ay hâli (hayız)nden kesilmiş olan kadın ile küçük kız üzerine de iddet vâciptir. Hatta azil yapılsa dahi iddetin vacip olduğunu söyleyenler vardır. Zîra, rahimlerde olanları sadece Allah Teâlâ bilir. Eğer biz bu kapıyı biraz daha açar da kısır, hayızdan kesilmiş kadın ve küçük kız hâmile kalmaz, azl halinde de hâmile kalınmaz dersek, dolayısıyla bu gibi hallerde iddet gerekmez görüşünü savunursak tehlike gemisine binmiş oluruz. İhtiyata riâyet ederek onlara iddeti vâcip kılmak, tehlikelere dalmaktan daha kolay ve daha iyidir. Onların iddet beklemesi nasıl şer'î bir hükümse, böyle arapça bir lafzın tebdilinin haram olması da ictihatla sâbit olan şer'î bir hükümdür. Bunu tercih etmek en iyi yoldur. Gâyet açıktır ki, Allah'ın zâtı ve sıfatlarından haber verirken, Kur'an ve hadiste bulunan bu lafızlarla Allah ve resûlünün murâdının ne olduğu anlatılırken ihtiyatlı davranmak, yukarıda anlatılanlara benzer konularda

ihtiyatlı davranmaktan daha önemli ve daha uygundur.

B. Te'vîl

Te'vîl, bir lafzı, zâhirî mânâsını yok ettikten sonra beyân etmektir. Te'vîl ya avam tarafından yapılır, veya avam ile ârif arasında olur, yahut ârif ile Rabbi arasında olur. Şimdi bunları açıklayalım.

1. Avâmın te'vîli

Bu, avâmın kendi nefsi ile başbaşa kalarak, kendi başına yaptığı te'vîldir ki haramdır. İyi yüzemeyen kimsenin derin denizlere dalmasına benzer. Şüphesiz, böyle kimselerin derin denizlere dalması haramdır. Mârifetullah denizi ise su denizinden daha derin ve onda bulunan tehlikeler su deryâsındaki tehlikelerden daha korkunç ve daha dehşetlidir. Zîra su deryâsında boğulan fâni hayatını, mârifetullah ummanında boğulan ise ebedî hayatını kaybeder. Bu nedenle, iki deniz arasında çok fark vardır.

2. Avâm ile ârif arasındaki te'vîl

Bu da bir önceki gibi yasaktır. Bu, kendi kendine denize dalıp yüzebilen bir kimsenin, yüzmekten âciz, kalbi ve bedeni rahatsız olan bir kimseyi denize götürmesine benzer. Bu da haramdır. Çünkü bu, yüzmek bilmeyen bir kimseyi tehlikeye atmaktır. Yüzme bilen kişinin, yüz-

me bilmeyeni sâhile yakın yerde korumaya gücü yetse dahi, denizin dalgaları arasında korumaya gücü yetmez. Sâhile yakın yerde durmasını emretse dahi, o kimse bu emri yerine getirecek gücü kendisinde bulamaz. Dalgalar ve korkunç deniz hayvanları üzerine gelirken sâkin durmasını istese, kalbi ve bedeni zayıf olduğundan istenilen şekilde duramaz ve itaatte kusur eder.

İşte bu, lafızların zâhiri mânâları hilâfına tevil kapısını avâma açan ârifin misâlidir.

Şüphe yok ki, avâm kelimesinin ifâde ettiği mânâya edîb, nahivci, muhaddis, müfessir, fakîh, kelâmcı, mârifet denizinde yüzmeyi öğrenen, ömürlerini bu yolda harcayan, dünyâdan ve dünya zevklerinden yüzünü çeviren; mal, makam ve sâir lezzetlere aldırış etmeyen, ilim ve amelde Allah için ihlaslı olan, itaati emredilen her şeyi yapmak ve yasaklananlardan çekinmek sûretiyle şer'î hükümleri yerine getiren ve Allah sevgisi yanında dünyayı, hatta âhireti ve firdevs-i a'lâyı hakir görenlerden başka herkes dâhildir. İşte bunlar, marifetullah denizine dalan kişilerdir. Buna rağmen onların da hepsi büyük tehlikelerle karşı karşıyadır. Dürr-ü meknûn ve sırr-ı mahzûna varıncaya kadar, onların da onda dokuzu helâk olur. Ancak biri gâyesine ulaşır. İşte onlar, kendilerine Allah'tan saadet icap etmiş olanlardır, kurtuluşa erenler onlardır. Şüphe yok ki Allah, kalplerin gizlediklerini ve açıkladıklarını en iyi bilendir.

3. Ârif ile Rabbi arasındaki te'vîl

Bu te'vîl de üç şekilde olur. Meselâ, ârifin içine, «istivâ ve fevk lafızlarından kastedilen mânâ şudur» diye bir şey doğar. Bu kalbe doğuş ya kesin, veya şüpheli, veya zann-ı gâlip ile olur. Kesin olursa ona inanmalı, şüpheli olursa sakınmalıdır. Allah Teâlâ'nın ve Resûlünün muradının ne olduğuna dâir zan ile hüküm vermemelidir. Zîra onların, onun zannettiğine benzer bir başka mânâya gelme ihtimâli avrdır. Bir konuda şüpheye düşenin yapması gereken iş duraklamaktır.

Eğer ârifin kalbine doğan bilgi, zanna dayanıyorsa iki şey düşünülmelidir. Birisi: «Acaba onun içine doğan mânâ Allah hakkında câiz midir? Yoksa imkânsız mıdır?» İkincisi: Ârif, onun Allah hakkında cevazını kesinlikle biliyorsa, acaba ondan murad edilen mânâ o mudur, yoksa değil midir?

Birinciye misal: يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ «Üstlerinde bulunan Rablerinden korkarlar» (1) âyetindeki فَوْق lafzının te'vîlidir. Acaba bununla mânevi bir yükseklik mi murad edildi, yoksa Allah için muhal olan, cisimlerde bulunan mekân

---

(1) Nahl, 16/50 0

yüksekliği dışında, O'nun azâmet ve celâline lâyık başka bir mânâ mı murad edildi?

İkinciye misâl : اِسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ «Sonra arşı istivâ etti» [1] âyetindeki اِسْتَوٰى lafzının te'vîlidir. Allah'ın bununla arşa has bir nisbeti murad ettiğini kesinlikle bildikten sonra onun te'vîlini yapmak. Arşa nisbet şu şekilde olur : Allah, bütün âlemler üzerindeki tasarrufunu, semâdan arza bütün işleri tedbir etmeyi arş vasıtası ile yapar. Hiçbir sûreti, arşta ihdas etmeden âlemde yaratmaz. Bu, bir ressam ve kâtibin, hiçbir sûret ve kelimeyi dimağında şekillendirmeden, zemin üzerinde şekillendirmemesine benzer. Mimarlar da, yapacakları binaların planlarını önce dimağlarında çizerler. Kısacası, kalb de, kendi âlemi olan insan bedeni üzerinde, işlerini zihin ve dimağ vasıtası ile düzenler. İşte Allah da, bütün âlem üzerindeki tasarrufunu arş vasıtası ile yapar. Fakat bazan, arşın bu şekilde Allah'a nisbetinin câiz olup olmaması hususunda tereddüt vâki olur. Şöyle ki :

İnsan kalbi, kendi âlemi olan bedeninde, zihin ve dimağ vâsıtası olmadan tasarrufta bulunamıyor. Acaba Allah, insan kalbine, zihin ve dimağı kullanmadan tasarrufta bulunma imkânı veremez miydi? Veya Allah, niçin arş vasıta-

---

(1) Ra'd, 13/2

sıyla âlem üzerinde tasarrufta bulunuyor da başka şekilde tasarrufta bulunmuyor? Allah, ilm-i ezelisi ile öyle bilmiş ve öyle istemiştir. Eğer isteseydi, zihin ve dimağ vasıtası olmaksızın insana tedbir ve tasarrufta bulunma imkânı verirdi. Çünkü bu da O'nun kudreti dâhilindedir. Fakat, insanın ancak dimağı vasıtasıyla tasarrufta bulunabileceğine dâir ezelî irade bulunduğu için, bunun dışında bir şeyle tasarrufta bulunması muhal ve imkânsızdır. Bu imkânsızlık, hâşa, Allah'ın zatında bir kusur olduğundan değil, ezelî iradenin aksinin olması mümkün olmadığı içindir. İşte bu mânâ için, Allah Teâlâ.

وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا **«Allah'ın kanununu değiştirmeye asla imkân bulamazsın»** (1) buyurmuştur. Âdetullah, vâcib olduğu için değişmez. Âdetullahın vâcib olması ezelî irâdeden sâdır olduğu içindir. Ezelî irâde vâcib olduğundan onun neticesi de elbette vâcib olur. Bunun zıddı muhaldir. Her ne kadar, zâtından dolayı muhal değilse de, muhal ligayrihidir. Yâni, Allah Teâlâ'nın, âdetullahın aksini yapması 'da kudreti dahilindedir. Ancak bu, ilm-i ezelînin cehle dönüşmesine sebep olduğu için muhaldir. İşte, bu âyeti te'vîl ederken, bu açıklamalar doğrultusunda te'vîlde bulunmak mümkün olur.

Şüphesiz, ârifin kalbine doğan ve iki çeşit

---

(1) Ahzab, 33/62; Fâtır, 35/43; Feth, 48/23

zanna dayanan bilgi arasında fark vardır. Yâni, kalbe doğan bilginin, Allah hakkında câiz olan veya olmayan bir mânâ taşımasıyla, Allah hakkında câiz, fakat ne murad edildiği kesin belli olmayan bir mânâ taşıması aynı değildir. Fakat bu iki zandan her biri âniden nefiste zuhur edince, bunu içimizden atmak elimizde değildir. Zanda bulunmamak da mümkün olmaz. Zîra zannın bir takım gizli ve zarûri sebepleri vardır ki, onları defetmek mümkün değildir. Allah:

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا «Allah, bir kimseye ancak gücünün yettiğini teklif eder» [1] buyurmuşmuştur. Ancak, bu duruma düşen kimsenin iki şey yapması gerekmektedir:

Birincisi, o zannettiği mânâya kesinlikle inanarak, şuursuz bir şekilde kendini bırakmamalıdır. Çünkü, hatâ etmiş olma imkânı vardır. Bu nedenle, zannın gereğince, kendi kendine kesin hüküm vermek câiz olmaz.

İkincisi, zannettiği mânâyı başkalarına söylediğinde, kesin ifâdelerle söylememelidir. Meselâ: «İstivâdan murad şudur, fevk'ten maksat budur» diye mutlak bir söz söylememelidir. Zîra, o şekilde bir ifadede bulunmak, kesin olarak bilmediği bir şey hakkında zan ile

(1) Bakara, 2/286

hüküm vermek demektir. Halbuki Allah Teâlâ:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ **«Hakkında bilgi sâhibi olmadığın bir şeyin ardınca gitme»** (1) buyurmuştur. Fakat, «ben böyle zannediyorum» demelidir. Böyle yaparsa, içinden ve gönlünden geçeni doğru olarak haber vermiş olur. Aynı zamanda, Allah'ın sıfatları ve o kelamdan muradının ne olduğu hakkında hüküm vermemiş, kendi nefsi hakkında hüküm vermiş olur.

Eğer:

«Ârifin, içinde meydana gelen zannı herkese söylemesi, gönlünden geçtiği şekilde anlatması ve aynı şekilde gönlünde kati olarak bildiği şeyleri söylemesi câiz olur mu?» diye sorulursa, şöyle cevap veririz:

Ârifin, gönlünden geçenleri konuşması dört şekilde olur:

1. Ya kendisiyle konuşur,

2. Ya basîret ve irfanda kendisiyle aynı derecede olan bir zât ile konuşur.

3. Ya zekâsı ve marifetullah talebi ile meşgul olması sebebiyle, basîret ehli olmaya istidatlı olan bir kimse ile konuşur,

4. Veya avâm ile konuşur.

---

(1) İsra, 17/36

Eğer ârif, mânâyı nefsinde kati olarak biliyorsa, kendisiyle veya kendisiyle aynı derecede olan birisiyle, veya mârifet talebinden başka bir düşüncesi olmayan ve bu işe istidatlı olan, dünyâya, dünyâ zevklerine ve mezheb taassubuna bağlı olmayan, bildikleri ile övünerek onları avama anlatmaktan zevk almayan kimselere söyleyebilir. İçinden geçenleri, bu sıfatlara sâhip olan kişilere anlatmasında bir beis yoktur. İlmi, ehli olmayana anlatmak zulüm olduğu gibi, ehline anlatmamak da zulümdür. Bu nedenle avâma anlatmak lâyık olmaz. Buradaki avâm kelimesinin mânâsına, yukarda zikredilen sıfatlarla muttasıf olmayan herkes dâhildir. Avâma böyle mânâları anlatmak, daha önce de zikrettiğimiz gibi süt çocuğuna, takât getiremeyeceği kuvvetli yemekleri yedirmeye benzer.

Müteşâbih haber ve lafızların mânâlarına dâir ârifin içinde meydana gelen zannı, kendi nefsi ile konuşması zaruridir. Çünkü akla gelen ve zan, şek veya kesinlik ifâde eden lafızları nefis mutlaka konuşur. Bundan kurtulmanın imkânı yoktur, aslâ önüne geçilmez. Fakat, bunları avâma anlatmasının yasak olduğunda şüphe yoktur. Bu şekildeki mânâları avâma anlatmamak, kesin mânâları anlatmaktan daha evlâdır. Mârifetteki dereceleri kendisi gibi olan zâtlara veya mârifete kabiliyetli olanlara bu zanları anlatmasına gelince, bunda iki ihtimal vardır. Bunları anlatmanın câiz olduğu söylenebilir. Ancak bu durumda, hiçbir ilâvede bulunmadan, sâde-

ce: «Ben öyle zannediyorum» demesi lâzımdır, ki ifâdesinde doğru olsun. Fakat, bunları anlatmanın yasak olma ihtimali de vardır. Çünkü konuşmamaya muktedir olduğu bir konuda konuşmakla, Allah'ın sıfatları veya o sözden muradı hakkında zan ile tasarrufta bulunmuş olur. Halbuki, böyle devranmakta tehlike vardır. Bir konuda tasarrufta bulunmanın mübahlığı ya nass ile, veya icma ile, veya nass üzerine kıyasla bilinir. Bu konuda ise böyle bir şey vârid olmamıştır. Aksine, böyle konularda tasarrufta bulunmanın yasaklandığına dâir, Allah Teâlâ'nın,

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ **«Hakkında bilgi sâhibi olmadığın bir şeyin ardınca gitme»** [1] âyeti vârid olmuştur.

Eğer:

«Üç şey, zan ile konuşmanın cevazına delâlet eder:

1. Sıdkın mübahlığını gösteren delil. Ârif, bunları anlatmasında sâdıktır. Çünkü zannettiğinden başkasını haber vermiyor. Kendisi de o mânâyı öyle zannediyor.

2. Müfessirlerin, Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederken zan ve tahmin ile görüş beyan etmeleri. Çünkü, onların her söylediği, Hz. Peygamber

(1) İsra, 17/36

(a.s.)'den işitilmiş değildir. Aksine, bir çoğu ictihatla ortaya konmuş görüşlerdir. Bundan dolayıdır ki, bir âyetin tefsirinde birçok kaviller ve birbirine zıt görüşler olabilmektedir.

3. Tâbiînin, sahabeden âhâd tarikle gelip de tevâtür derecesine ulaşmayan, müteşâbihata dâir haberlerin nakli konusunda icmâ etmesi. Bu konuda, sahih hadis kitaplarında bulunan, âdil bir râvinin yine kendisi gibi âdil bir râviden rivâyet etmiş olduğu haberler vardır. Böyle bir haberin rivâyetine tâbiîn cevaz vermiştir. Halbuki, bir âdilin kavli ile sâdece zan hâsıl olur» denilirse, bunlara şöyle cevap veririz:

Birinciye cevap:

Evet, söylenildiği takdirde bir fitne ve zarar vuku bulmasından korkulmayan doğruyu söylemek mübahtır. Halbuki, müteşâbih lafızlar üzerinde zan ile söz söylemek zarardan hâli değildir. Zira, âriften o zannı işiten kimse, onu doğru bulur ve inanır. Böylece, Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında bilmeden hüküm vermiş olur. Bu ise çok büyük bir tehlikedir. Beşer nefsi, zâhiri mânâların müşkilliğinden kaçar. Bu nedenle, zan ile de olsa, kendisini rahatlatacak bir mânâ bulunca ona ısınır ve kesinlikle inanır. Halbuki bu inandığı bazan yanlış olur. Böylece Allah'ın sıfatları konusunda bâtıl bir şeye inanmış ve O'nun kelâmında murad etmediği şeyle hüküm vermiş olur.

İkinciye cevap:

Bu, müfessirlerin Kur'ân âyetlerini zanna dayanarak tefsir etmeleri idi. Biz istivâ, fevk ve bunlar gibi Allah'ın sıfatları ile ilgili olan konularda, müfessirlerin zan ile söz söylemiş olmalarını teslim edemeyiz. Belki bu, fıkhî hükümlerde, nebîlerin ve kâfirlerin hallerini hikâyede, mev'iza ve mesellerde, büyük hata tehlikesi olmayan konularda olabilir.

Üçüncüye cevap:

Bazıları buna cevap olarak: «Müteşâbih âyetler konusunda, ancak Kur'an'da vârid olan veya Hz. Peygamber (a.s.)'den kesin ilim ifâde eden bir tevâtürle gelen durumlarda itimat câizdir. Müteşabihlerle ilgili âhâd haberlere itimat edilmez. Te'vîle meyleden kimselere göre, âhadın haberini tevil ile iştigal edilmez. Rivâyetten başkasını kabul etmeyenlere göre de, böyle haberlerin rivâyeti ile iştigal edilmez. Çünkü bu, zanla hüküm vermek ve zanna dayanmak demektir» demişlerdir. Onların bu sözleri de, yukarıdaki görüşe cevap olmaktan uzak değildir. Fakat selefin yaptığının zâhirine muhaliftir. Çünkü onlar âdil kişilerin yaptığı bu rivâyetleri kabul ettiler ve onları sahih görerek rivâyette bulundular.

Onların iddialarına biz iki şekilde cevap verebiliriz:

a. Tâbiîn ulemâsı, özellikle Allah'ın sıfatları konusunda, âdil bir râvinin yalancılıkla itham edilmesinin câiz olmadığını şer'î delillerden biliyorlardı. Meselâ, Hz. Ebûbekir (r.a.) : «Resûlullah (a.s.)ın şöyle buyurduğunu işittim» dediği zaman, onun bu rivâyetini reddetmenin, kendisini tekzip etmek mânâsına geldiğini ve onu hadis uydurmaya veya yanılmaya nisbet etmek demek olduğunu biliyorlar ve o rivâyeti kabul ediyorlardı. Bu rivâyetleri, Hz. Ebûbekir (r.a.), Resûlullah (a.s.)'ın şöyle buyurduğunu, Enes (r.a.). Hz. Peygamber (a.s.)'in böyle buyurduğunu söyledi» diyerek naklediyorlardı. Tebe-i tâbiîn de böyle yapıyordu. Şimdi, sahabe-i kiramdan bir âdilin menfilikle ithamına bir yol olmadığı şer'î delille sâbit olunca, bundan âhadın zanlarını itham etmemek gerekir mânâsı çıkmaz. Ayrıca âdilin naklinin derecesini zan derecesine indirmek de gerekmez. Bununla beraber, bazı zan günahtır. İmdi, şâri' : Âdil bir râvi size ne haber vermişse onu tasdik edin, kabul edin ve nakledin» deyince, bundan : «Nefislerinizin söylediği zanları kabul ve tasdik edin, onları açığa vurarak rivâyet edin» demek gerekmez. Zira nâssın mânâsında bu yoktur. İşte bunun için biz deriz ki : «Âdil olmayan bir râvinin rivâyet ettiği bu cins şeylerde, lâyık olan ondan yüz çevirmek ve rivâyet etmemek; bu konularda, mev'iza ve benzeri konularda gösterilmesi gereken ihtiyattan daha fazla ihtiyat göstermektir.

b. Sahabe-i Kirâm, bu müteşâbih haberle-

ri, yakînen işittikleri için rivâyet etmişlerdir. Onlar, yakînen bilmedikleri haberleri kesinlikle rivâyet etmediler. Tâbiîn-i kirâm da onların bu haberlerini kabul buyurup rivâyet etmişlerdir. Tâbiîn, bu rivâyeti yaparken: «Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu» demeyip: «Fülan sahabî, Hz. Peygamber (a.s.)'in şöyle buyurduğunu söyledi» demişlerdir. Onlar, bu beyanlarında sâdık idiler.

Her hadis-i şerif, müteşâbih lafzın dışında nice hüküm ve fâideleri de içine aldığı için, sahabe ve tâbiîn böyle hadisleri rivâyet etmeyi ihmal etmemişlerdir. Müteşâbih lafzın hakîki mânâsını, fâide ve hikmetini ârif olan anlayabilir.

Bu anlattıklarımızın misâli, sahabe-i kirâmın Hz. Peygamber (a.s.)'den şu hadisi rivâyet etmeleridir:

يَنْزِلُ اللّٰهُ تَعَالٰى كُلَّ لَيْلَةٍ اِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ : هَلْ مِنْ دَاعٍ فَاُجِيبَ ، هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَاَغْفِرَ لَهُ . . . .

«Allah Teâlâ her gece dünyâ semâsına iner ve: «Duâ eden yok mu, duâsına icâbet edeyim. Bağışlanmasını talep eden yok mu, onu bağışlayayım» buyurur».(1) Netice itibârı ile bu hadis, gece namaz kılmaya teşvik için vârid olmuştur. Bu hadis-i şerifin, en fazîletli ibâdet olan teheccüd namazını kılmaya sevketmekte büyük bir

(1) Buharî, Müslim.

tesiri vardır. Eğer bu hadis, «Allah'ın nüzûlü»nden bahsediyor diye rivâyet edilmeseydi, bu büyük fâide yok olurdu. Halbuki bu fâidenin ihmaline asla yol yoktur.

Hadis-i şerifte, sâbiye ve sâbi durumunda olan avâma müphem gelen (yenzilü) (iner) lafzı vardır. Lâkin, Allah Teâlâ'yı zâhirî inişten tenzih fikrini avâmın kalbine yerleştirmek son derece kolaydır. Basiretli bir kişi avâma şöyle diyerek, buradaki «iniş»ten maksadın zâhir iniş olmadığını anlatır:

«Eğer Allah Teâlâ, nida ve kelâmını bize işittirmek için dünya semâsına inseydi, sesini bize işittirirdi. Halbuki O, arş üzerinde iken veya en yüksek semada iken de aynı şekilde bize kelâmını işittirebilir. Öyleyse inmesinde ne fayda var? Demek ki bu inişten maksat zâhirî bir iniş değil.» Bu kadarcık bir ifâde ile avâm, bundan zâhir inişin kastedilmediğini, böyle bir inancın bâtıl olduğunu anlar.

Bunun misâli, şarkta bulunan bir şahsın, garpta bulunan birisine sesini işittirmek için garba doğru birkaç adım atarak seslenmeye başlamasıdır. O, öyle yapmakla sesini işittiremeyeceğini bilir. Bu nedenle garba doğru birkaç adım atması abes ve fâidesizdir. Delilerin işi gibi bir iştir. Hal böyle iken, ârif ve akıllı bir kişinin aklına nasıl böyle bir düşünce gelebilir? Akıllı bir kişi bunu nasıl kabul edebilir?

Bu kadar bir açıklamadan sonra avâm, zâhir nüzûlü nefyetmekte yakîn hasıl edinceye kadar zorlanır. Nasıl zorlanmasın. Zîra Allah Teâlâ'da cismiyetin muhal olduğu gibi, cisim olmayanların bir yerden diğerine intikalleri de muhaldir. Bunlar bilinen şeylerdir. Ayrıca, intikal vaki olmadan nüzûlün gerçekleşmeyeceği de malûmdur. Yani, Allah için cismiyyet muhal, cisim olmayanın bir yerden başka yere intikali muhal, intikalsiz de nüzûl muhaldir. Dolayısı ile Allah'ın zâhiri mânâda nüzûlü muhaldir.

Bu haberlerin nakil ve rivâyetlerinde fayda büyük ve zarar gayet az olunca, birçok faydayı ihtiva eden böyle haberleri nakl nerde, kalplere ve nefislere ansızın geliveren zanları başkasına anlatmak nerde!.. Bunlar nasıl bir tutulur?!..

Ârif, kendisine soru soranın ve dinleyenlerin durumuna bakarak cevap vermelidir. Eğer, zanna dayanan te'vilini zikrettiği zaman, soru soranın yararına olacağını anlarsa açıklar; zarar göreceğini anlarsa terkeder. Hangisinin faydalı veya zararlı olacağını anlayamazsa, zann-ı gâlibi ile hareket eder. Nice insan vardır ki, içinde müteşâbihlerin mânâsını anlamaya dâir bir heves olmaz. Müteşâbih âyetlerin zâhirî mânâlarında bir müşkillik olduğunu aklından geçirmez .Böylelerine tevili beyan etmek, akıllarının karışmasına sebep olur. Niceleri de vardır, bu âyetlerin zâhirlerindeki müşkillik kendilerine o kadar tesir eder ki, neredeyse Hz. Peygamber

(a.s.)'e karşı kötü bir inanç besleyecek ve O'nun bu çeşit sözlerini inkâra varacak duruma gelirler. Böylelerine bu lafızların zanna ve ihtimale dayalı te'villeri söylenirse faydalı olabilir. Bu nedenle onlara bunu anlatmakta bir beis yoktur. Çünkü bu, başkalarına derd olsa da, onların derdine deva olur. Lâkin bunu kürsüden halka anlatmak doğru olmaz. Zîra bu, birçok dinleyicinin ilgilenmediği sebep ve belâları tahrik eder. Çünkü halkın çoğu müteşâbih âyetlerin bu durumundan habersizdir, onların müşkilliğini düşünmezler. Selef asrı, kalplerin sükûn bulduğu bir asır olduğu halde, onları zihinleri karıştırmaktan korktukları için te'vilden son derece sakınır, uzak dururlardı. Eğer o zaman bir kimse selefe muhalefet ederek müteşâbihlerin te'vîl kapısını açsaydı, o vakit böyle bir şeye ihtiyaç olmadığı için fitneyi uyandırmış, kalplere şek ve şüphe vermiş ve böylece günaha sebep olmuş olurdu. Ama şimdi bu fitne bazı bölgelere yayıldı. Bu nedenle, bâtıl vehimleri kalplerden temizleme ümidiyle, ârifin, müteşâbih lafızların te'viline dâir kalbine doğan bilgileri izhar etmesi konusunda mazur olacağı ve daha az kınanacağı açıktır.

Eğer: «Bütün bu açıklamalarınızla zanna dayanan ve kesin olan te'vîli birbirinden ayırmış oldunuz. Fakat, te'vîlin sahih olduğuna dâir kesinlik nasıl hasıl olur?» denilirse şöyle cevap veririz:

İki şekilde olur:

a. Te'vîl edilen mânânın, Allah Teâlâ için sübutunun kesin olması ile. Rütbe üstünlüğü gibi.

b. Te'vîl edilen lafzın iki ayrı mânâya gelmesi, fakat birinin Allah hakkında sübûtunun câiz olmaması nedeniyle diğerinin câiz olduğunun ortaya çıkması ile. Bunun misâli, وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ «O, kullarının üstünde gâliptir» (1) âyetidir. Bu âyetteki فَوْقَ lafzı, lügatte ancak mekân ve rütbe yüksekliği mânâları için vaz' edilmiştir. Allah'ın mekândan münezzeh olduğu bilindiği için, O'nun hakkında mekân yüksekliği bâtıl olur. Geriye rütbe yüksekliği kalır. Nitekim, اَلسَّيِّدُ فَوْقَ الْعَبْدِ «Efendi köleden üstündür», اَلزَّوْجُ فَوْقَ الزَّوْجَةِ «Zevc, zevceden üstündür», اَلسُّلْطَانُ فَوْقَ الْوَزِيرِ «Sultan, vezirden üstündür» denir. Allah da, bu mânâya göre kullarının fevkindedir. İşte (fevka) lafzının tevilinde bu mânâ kesin gibidir. Zira bu lafız, arap dilinde sadece bu iki mânâda kullanılır. Fa-

---

(1) En'âm, 6/18

kat اِسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ ve اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ kelâmlarında geçen اِسْتَوَى lafzının, arap dilindeki anlamı, (fevka) lafzının iki mânâya olan inhisarı gibi değildir.

Bir de, eğer bir lafız üç ayrı mânâya geliyor ve bu mânâlardan ikisi Allah hakkında câiz, diğeri bâtıl oluyorsa, Allah için câiz olan o iki mânayı teke düşürmek ancak zan ve ihtimal ile olur.

İşte, te'vîlden men'e dâir fikirler bundan ibârettir.

C. Tasrîf

Müteşâbih lafızları tasrîf etmemek gerekir. Meselâ, ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ «Sonra Arş-ı istilâ etti» (1) âyetinde geçen اِسْتَوَى (istilâ etti) lafzını, مُسْتَوٍ (istilâ eden), يَسْتَوِي istilâ eder) şeklinde kalıplara sokmak doğru olmaz. Zira lafzın değişmesi ile, mânânın de-

---

(1) A'raf, 7/54; Yunus, 10/3; Ra'd, 13/2; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Hadid, 57/4.

ğişmesi de câiz olur. Çünkü مُسْتَوٍ عَلَى الْعَرْشِ

(Arş'ı istilâ eden) lafzının istikrara delâleti,

رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ «Al-

lah, gökleri, gördüğünüz şekilde, direksiz olarak yükseltti, sonra Arş'ı istilâ etti» [1] âyetindeki

اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ lafzının istikrara delâletin-

den daha açıktır. Belki اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ lafzının

mânâsı خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ

«Yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semayı kastetti» [2] âyetinin mânâsı gibidir. Çünkü bu âyette vâki olan istivâ halk, icâd ve tedbire yönelik bir istivâdır. Kalıplar değiştikçe, işaret ve ihtimaller de değişir. Bu nedenle, bir kelime ziyâde etmekten nasıl kaçınmak gerekiyorsa, bir kelimeyi çeşitli kalıplara sokmaktan da aynı şekilde çekinmek gerekir. Zira tasrîf kelimesinin ıfade ettiği mânânın içinde ziyâde ve noksanlık mânâsı vardır.

---

(1) Ra'd, 13/2
(2) Bakara, 2/29

D. Tefrî'

Tefrî' de câiz değildir. Meselâ, Allah hakkında (yed) (el) kelimesi vârid olduğu için, el'in levâzımatındandır diye, Allah için kol, bilek, avuç isbat etmek câiz değildir. أصْبع (parmak) lafzı varid oldu diye أَنْمُلَة (parmak ucu, parmak boğumu) isbat etmek câiz olmaz. Nitekim, Allah hakkında vârid olan bu kelimelerden dolayı, O'nun hakkında et, damar ve sinir isbâtı da câiz olmaz. Her ne kadar, meşhûr olan «el» lafzı bunlardan ayrı düşünülmese de durum böyledir.

Bu şekildeki bir ilâveden daha kötüsü görme lafzı vârid olunca «göz», gülme lafzı vârid olunca «ağız» ve işitme lafzı vârid olunca «kulak» isbatıdır. Bütün bu ilâveler muhaldir. Bunlara Müşebbihe taifesinden bazı ahmaklar cesâret eder. Onun için bunları da zikrettik.

E. Cem'

Dağınık olan müteşâbih lafızları bir araya toplamamak gerekir.

Özellikle bu nevi haberleri bir araya toplamak hususunda bir kitap yazmak isteyen ve her uzuv için bir bâp ayırarak: «Bu re'sin isbatı bâbı, bu ayn'ın isbatı bâbı, bu el'in isbatı bâbı v.s.» diyen ve yazacağı bu kitaba «Kitâbû's-sıfât» di-

ye isim vermek isteyen kimseyi Allah muvaffak etmesin. Çünkü müteşâbih lafızlar çeşitli zamanlarda, birbirlerinin arasında bir irtibat bulunmadan, dinleyenlerin sahih mânâlar anlayabilmesi için çeşitli nedenlere binâen Rasûlullah (a.s.)'tan sâdır olmuştur. Bu lafızlar, insanın yaratılış tertibi üzerine toplu olarak zikredilseydi, hepsinin bir anda işitilmesi zâhirî mânâlarını tekit etme ve teşbihi akla getirme konusunda büyük bir karine olur ve «Resûlullah (a.s.) niçin böyle hilâf-ı hakkı düşündürecek sözler söyledi» diye nefiste büyük tereddütlerin husûlüne sebep olurdu. Hatta, sebepsiz söylenen bir tek kelime dahi böyle bir ihtimâli akla getirir. Bir cinsten ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci... kelimeler ardarda gelip birleşince, hepsine birden izâfetle müşkillik de kat-kat artar. Bunun için, birçok habercinin söylediği sözdeki zan derecesi ile, bir tek habercinin sözündeki zan derecesi aynı olmaz. Aynı şekilde, tevâtür derecesine çıkan bir haberle hâsıl olan kesin ilim, âhâd haberlerle hâsıl olmaz. Bütün bunlar, toplanıp bir araya gelmenin neticesidir. Çünkü ayrı ayrı nakledilen her âdilin sözünde bir ihtimal akla gelir. Ama nakledilen sözler bir araya getirilince ihtimal ya kalkar veya zayıflar. Bundan dolayı, dağınık müteşâbih lafızları bir araya toplamak câiz değildir.

F. Tefrîk

Dağınık şekilde zikredilen müteşâbih lafızlar bir araya toplanmadığı gibi, toplu olanlar da da-

ğıtılmaz. Çünkü, bir kelimeden önce veya sonra gelen her kelimenin, o kelimenin mânâsının anlaşılmasında tesiri vardır. Ayrıca, o kelimeler sebebi ile, kelimenin mânâsındaki zayıf ihtimâli bırakarak kuvvetlisini tercih etmek mümkün olur. Eğer kelimeler birbirlerinden ayrı hale getirilirlerse, mânâya delâletleri sâkıt olur. Bunun

misâli: وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ «O, kullarının üstünde galiptir» (1) âyetidir. Bir kimsenin (el-kâhıru) ve (ibâdihî) kelimelerini kaldırarak: (hüve fevka) «O, üsttedir» demesi câiz olmaz. Çünkü, âyet tam olarak zikredilince (fevka) kelimesinin, galip olanın mağlûp olana karşı üstünlüğüne delâleti zâhir olur. Bu da rütbe üstünlüğüdür. Bu mânâyı veren (el-kâhıru) kelimesidir. Aynı şekilde:

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ غَيْرِهِ «O, başkalarının üstünde galiptir» demek de câiz olmaz. فَوْقَ عِبَادِهِ demek gerekir. Çünkü Allah'ın vasfı olan (kâhiru) kelimesinden sonra kulluğun zikri, bu üstünlüğün efendilik konusunda olma ihtimalini kuvvetlendirir.

Zira اَلسَّيِّدُ فَوْقَ الْعَبْدِ «Efendi, köleden üstün-

---

(1) En'am, 6/18

dür» demek güzel olur da; efendilik, kölelik, üstünlük, saltanat, veya kocalık veya babalık konularında etkili olma gibi, iki kişinin arasındaki farklılık ve üstünlük cihetleri açıklanmadan :

زَيْدٌ فَوْقَ عَمْرٍو «Zeyd, Amr'ın fevkindedir» demek güzel olmaz. Bunlar, bırakın avâmı, âlimlerin dahi gafil olduğu bazı inceliklerdir.

Bütün bu anlattıklarımızdan sonra, müteşâbih lafızlar üzerinde cem', tefrîk, te'vil, tefsir ve diğer değişiklikleri yapmak suretiyle tasarrufta bulunmaya avâm nasıl cüret edebilir. Selef, böyle lafızları vârid oldukları şekilde dondurup bırakmakta son derece mübâlâğa etmişlerdi. Hak ve doğru olan onların söz ve görüşleridir. En çok ihtiyat gösterilecek konular, Allah'ın zâtı ve sıfatlarına dâir konulardır. Dili tutup susturmaya en lâyık olan konular, kendisinde tehlike olan konulardır. Küfürden büyük hangi tehlike vardır?..

6. KEFF

Bundan maksat, müteşâbih konularda düşünmekten bâtınını men etmektir. Bu konularda soru sormaktan dilini tutmak ve tasarrufta bulunmamak vâcip olduğu gibi bu da vâciptir. Bu, avâma düşen vazifelerin en ağır ve en şiddetlisidir. Zira yüzmekten âciz, müzmin hasta olan bir kimsenin, tabiatı ve huyu, onu denize

dalıp inci ve cevherlerini çıkarmaya sevketse dahi, denizin derinliklerine dalmaması gerektiği gibi avâmın da bu konuları düşünmemesi gerekir. Böyle kimseler, âcizliklerini bilerek denizde bulunan cevherlerin nefisliğine aldanmamalıdır. Onlara lâyık olan bir âcizliklerine bir de denizde bulunan tehlikelerin çokluğuna bakmak ve denizdeki nefîs şeylere nâil olamazlarsa, bunun sâdece mal ve yaşantılarında ziyâdelik ve bolluğun elde edilememesi demek olduğunu, halbuki kendilerinin böyle bir ziyadeliğe ihtiyaçları bulunmadığını, fakat denizde boğulur veya timsahlara yem olurlarsa asıl hayatlarını kaybedeceklerini düşünmeleridir.

Eğer:

«Avâm, müteşâbihatı düşünmekten kalbini çeviremezse ne yapmalı?» diye sorarsan şöyle cevap veririm:

Bunun yolu, nefsini Allah'a ibâdet, namaz, Kur'an kıraatı ve zikirle meşgûl etmektir. Bununla kalbindeki düşünceleri yok etmeye muktedir olamazsa müteşâbihat cinsinden olmayan lügat, nahiv, hat, tıb ve fıkıh gibi bir başka ilimle nefsini meşgul etmeli, bunlarla da o düşüncelerin önüne geçmesi mümkün olmazsa, velev ziraat veya dokumacılık olsun bir sanat ile uğraşmalı, buna rağmen o düşünceler yine de kalbinden gitmezse oyun ve eğlence ile meşgul olmalıdır. Bütün bunlar, onun büyük tehlike ve zararlarla dolu olan derin mârifet denizine dalma-

sından daha hayırlıdır. Hatta avâm bedenî masiyetlerle meşgul olsa dahi bu, çoğu zaman onun böyle konulara dalmasından kendisi için daha iyi olur. Çünkü bedenî mâsiyetlerin sonu fâsıklık, bu konulara dalmanın âkıbeti ise şirktir. Halbuki:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

«Allah, kendine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dilediği kimse için bağışlar ve mağfiret buyurur». [1]

Eğer:

«Avâmın nefsi, delilsiz olarak dinî itikatlara ısınmazsa, ona delil hatırlatmak câiz olur mu? Ona delil hatırlatmanın câiz olduğunu söylersen, tefekkür konusunda avâma ruhsat vermiş olursun. Onun tefekkürü ile başkalarının tefekkürü arasında ne fark vardır? Eğer, «böyle şey olmaz» diye onu men etmeye kalkarsan, delilsiz iman kemâle ermediği halde, nasıl men edersin?» dersen şöyle cevap veririm:

Ben onun «marifetullah», «vahdaniyet», «Hz. Peygamber (a.s.)'in sıdkı» ve «kıyâmet gününün vukuu»na dâir delilleri dinlemesini câiz görürüm. Lâkin bunun da iki şartı vardır.

Birinci şart: Sadece Kur'an'daki deliller söylenmeli, bunlara bir şey ilâve edilmemelidir.

---

(1) Nisa, 4/48

İkinci şart: Delillerin zâhirî münakaşasını yapmalı, konu üzerinde derinlemesine düşüncelere dalmadan basit bir tefekkür yürütmelidir.

Avâma delilleri söylenebilecek dört konunun Kur'an-ı Kerim'deki delilleri şunlardır:

a. Mârifetullaha dâir deliller:

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ
يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ
فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ .

«De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? O kulaklara ve gözlere kim mâlik bulunuyor? Ölüden diriyi, diriden de ölüyü kim çıkartıyor? Bütün işleri kim idâre ediyor? Hemen diyecekler ki, Allah. De ki: O halde Allah'tan sakınmaz mısınız?».(1)

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ
فُرُوجٍ . وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ
زَوْجٍ بَهِيجٍ . تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ . وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ . وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ
نَضِيدٌ . رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ .

---

(1) Yunus, 10/31

«(Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden o kâfirler,) üstlerindeki semâya bakmadılar mı ki, biz onu binâ etmişiz ve (yıldızlarla) donatmışız da hiçbir gediği yok? Arzı da bir döşek yapmışız ve oraya sâbit dağlar yerleştirmişiz; orada manzarası güzel her çeşit bitkiden çiftler bitirmişiz.. Bütün bunları hakka ve hakîkata dönen her kul için (Allah'ın kudretini görüp anlamaya) bir ihtar ve bir ibret dersi olsun diye yaptık. Gökten de bereketli bir yağmur indirip onunla bahçeler ve biçilecek ekinler bitirmekteyiz. Bir de tomurcukları birbiri üzerine dizilmiş (göğe doğru) uzayan hurma ağaçları.. Bunlar kullara rızık içindir. O yağmurla da (bitkileri kurumuş) ölü bir memlekete hayat vermekteyiz; işte (öldükten sonra dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir».[1]

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلٰى طَعَامِه۪ . اَنَّا صَبَبْنَا الْمَٓاءَ صَبًّا . ثُمَّ شَقَقْنَا الْاَرْضَ شَقًّا . فَاَنْبَتْنَا ف۪يهَا حَبًّا . وَعِنَبًا وَقَضْبًا . وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا . وَحَدَٓائِقَ غُلْبًا . وَفَاكِهَةً وَاَبًّا . مَتَاعًا لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ .

«Bir de insan (yediği) yemeğine baksın; (Onu rızık olarak kendisine nasıl verdik?) : Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra (nebat bitsin diye) toprağı bir yarış yardık. Böylece bitirdik onda dâneler, üzümler, yoncalar, zeytinlikler, hurmalıklar, ağaçları göğe doğru yükselmiş bah-

(1) Kâf, 50/6-11

çeler, meyveler ve nice çayırlar.. (Bütün bunları) sizin ve davarlarınızın menfaati için yarattık.» [1]

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا . وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا . وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا . وَ
جَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا . وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا . وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا .
وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا . وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا . وَأَنْزَلْنَا مِنَ
الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا . لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا . وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا .

«Biz, yapmadık mı arzı bir döşek, dağları da birer kazık? Sizleri de (erkek-dişi) çift çift yarattık. Uykunuzu ise bir dinlenme yaptık. Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü ise geçim vakti kıldık. Üstünüze, yedi sağlam gök bina ettik. İçlerine parıl parıl ışıldayan bir kandil (güneş) astık. Rüzgârların sıkıştırıp yoğunlaştırdığı bulutlardan şarıl şarıl bir su indirdik; onunla çıkaralım diye, dâneler, otlar, sarmaş dolaş bağlar, bahçeler...» [2]

Bunlara benzer âyetlerin sayısı 500'e yakındır. Biz bu âyetleri Cevâhiru'l-Kur'ân adlı eserimizde topladık. Allah'ın celâl ve azametini bunlarla halka tanıtmak uygun olur. (*)

Kelamcıların: «A'râz hâdistir. Cevherler de hâdis olan a'râzdan hâli değildir. Öyleyse cevherler de hâdistir. Sonra her hâdisin bir muhdi-

---

(1) Abese, 80/24-32
(2) Nebe, 78/6/16
(*) Bu eseri yayınevimiz neşretmiştir.

se ihtiyacı vardır..» sözleriyle Allah'ı avâma tanıtmak uygun olmaz. Eğer bu taksimât ve mukaddimeler zikredilir ve bunların kelâmî delillerle isbatına girişilirse, bunlar avâmın aklını karıştırır. Halbuki Kur'an'da bulunan ve avâmın anlayabileceği zâhirî deliller onları ikna eder. Kalplerine sükûnet verir, kalp ve nefis bahçelerine sağlam inanç tohumları eker.

b. Allah'ın vahdâniyyetine dair delillerden bazıları :

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا

«Eğer yer ile gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak fesada uğrar, yok olurdu.» [1] Çünkü, iki yöneticinin bir araya gelmesi yönetimin bozulmasına sebep olur.

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا

«Ey Rasûlüm, (müşrikler hakkında) **de ki: Allah'la beraber, dedikleri gibi ilahlar olsaydı, o takdirde bu ilahlar Arş'ın sahibine** (Allah'a üstün gelmek için) **muhakkak ki bir yol ararlardı** (O'nunla çarpışırlardı)**».** [2]

---

(1) Enbiya, 21/22
(2) İsrâ, 17/42

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ
بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ .

«Allah, hiç evlat edinmemiştir, beraberinde bir ilah da yoktur. Eğer müşriklerin dediği gibi, Allah'la beraber bir takım ilahlar olsaydı, o takdirde her ilah kendi yarattığını götürür, tek başlarına kalarak aralarında ayrılıklar baş gösterir ve bir kısmı diğerlerine üstün gelirdi. (Bu çekişme ve savaşlar olmadığına göre Allah'ın eşi ve ortağı yoktur)».[1]

c. Hz. Peygamber (a.s.)in sıdkına dâir deliller:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ
لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا .

«Ey Rasûlüm, de ki: Yemin olsun, eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek üzere toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini getiremezler».[2]

قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ

«Onun gibi bir sûre yapın, getirin».[3]

---

(1) Müminûn, 23/91
(2) İsrâ, 17/88
(3) Yunus, 10/36

فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ

Onun gibi, uydurma on sûre getirin». (1)

Bunlar ve benzeri âyetler, Hz. Peygamber (a.s.)in peygamberlik iddiasında doğruluğunun delilleridir.

d. Âhiret gününün vukuu ile ilgili deliller:

قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ . قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ .

«Dedi ki: Bu kemikleri kim diriltir, onlar çürüyüp dağılmışken. (Ey Rasûlüm) de ki: Onları ilk defa yaratan diriltir». (2)

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى . أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى . ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى . فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى . أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى .

«Sanır mı insan, başı boş bırakılacak? Dökülen meniden bir nutfe değil miydi? Sonra meniden bir kan pıhtısı olmuş da, Allah onu yarattı, derken (insan) biçimine koydu. Nihâyet o meniden erkek ve dişi iki eş yarattı. Bunları yaratan, ölü-

---

(1) Hûd, 11/13
(2) Yâsin, 36/78-79

leri diriltmeye kâdir değil mi? (Şüphesiz ki buna da kâdirdir)».[1]

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ
ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ
لَكُمْ . وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَاءُ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ
لِتَبْلُغُوا اَشُدَّكُمْ . وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلَى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا
يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا . وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا
الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ . ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ
الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ .

«Ey insanlar! Eğer öldükten sonra dirilme işinde şüphede iseniz (ilk yaratılışınızı düşünün), muhakkak ki biz, sizi (Âdem'den, Âdemi de) topraktan yarattık; sonra bir nutfeden (meniden), sonra pıhtılaşmış bir kandan, sonra yaratılışı belli belirsiz bir et parçasından ki, size kudret ve hikmetimizi beyan edelim. Hem sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar rahimlerde durduruyoruz da, sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz. Sonra sizi, kemal ve kuvvet çağına erişmeniz için bırakırız. Bununla beraber, içinizden kimi öldürülüyor, kimi de önceki bilgisinden sonra, hiçbir şey bilmemek üzere, kuvvetten düşürülüp kocalma hâline çevriliyor.

Bir de arzı görürsün, ölmüş (kurumuş); fa-

---

(1) Kıyâme, 75/36-40

kat biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçer, kabarır ve her güzel çiftten nebatlar bitirir. İşte bunlar (insanın muhtelif tavırla yaratılışı ve ölü arzın ihyâ edilişi) **isbat ediyor ki, hakikaten Allah vardır. O, ölüleri diriltiyor ve gerçekten o herşeye kâdirdir».**[1]

Kur'an-ı Kerim'de bunlara benzer birçok âyet vardır. Kur'an'daki bu delillere bazı ilavelerde bulunmak doğru olmaz.

Eğer:

«Kelamcılar, bu konularda gösterdikleri delillere itimat etmişler ve onların delâlet yönlerini açıklamışlardır. Bunların avâma anlatılması yasaklanıyor da niçin Kur'an'dakiler yasaklanmıyor? Gerek onların delilleri, gerekse Kur'an'daki deliller akıl ve tefekkürle idrak edilebilir. Avâma tefekkür kapısı açılırsa mutlak olarak açılsın veya bu kapı ona tamamen kapansın ve delilsiz taklid ile mükellef olsun» denirse şöyle cevap veririz:

Deliller, «avâmın gücünün yetmeyeceği şekilde tefekkür ve tetkike muhtaç olanlar» ve «açık, bakar bakmaz bütün insanların kolayca anlayabileceği, kendisinde bir tehlike bulunmayan ve tetkike muhtaç olmayan» deliller diye iki kısma ayrılır. Birinci gruptaki deliller, avâmın anlama kapasitesi dışında kalırlar.

---

(1) Hacc, 22/5-6

Fakat Kur'an'daki deliller gıda gibidir. Ondan süt çocuğu da faydalanır, gücü kuvveti yerinde olanlar da faydalanır. Kelamcıların delilleri ise, kuvvetli kişilerin bazan faydalandığı, bazan zarar gördüğü yemeklere benzer. Çocuklar asla onlardan istifade edemez. Bundan dolayı biz deriz ki:

Kur'an'daki deliller de, avâm tarafından derinlemesine tetkike çalışılmamalı, avâm bu konuları derin derin düşünmeye nefsini zorlamamalıdır. Şunlar, hiçbir izâha muhtaç olmayacak derecede açıktır:

Yoktan var edebilen, tekrar yaratmaya daha çok kâdirdir. Nitekim Allah:

هُوَ الَّذِى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ.

«**Mahlûkatı ilkin yaratıp sonra** (kıyamette) onu **diriltecek olan O'dur. Ki bu,** (öldükten sonra diriltme, ilk yaratıştan) **O'na daha kolaydır».**[1]

Bir evde iki reisin bulunmasıyla orada nizam ve intizamdan eser kalmayınca, bu bütün âlemde nasıl olur?

Bir şeyi yaratan, onu elbette bilir. Bunun

---

(1) Rûm, 30/28

için Allah: أَلاَ يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ «(Bütün varlıkları) **yaratan bilmez mi?»** [1] buyurmuştur.

Bu deliller, avâm için, Allah'ın kendisiyle her şeye hayat verdiği suya benzer. Kelamcıların ortaya çıkardıkları deliller ise bunun arkasında kalır. Onların delilleri araştırma, soru sorma, bir müşkilin îzahını isteme, sonra onları çözmeye çalışma gibi durumları ihtivâ eder. Bunlar bid'attir. Bunların birçok insana zararı olduğu açıktır. Bu sebeple, lâyık olan ondan korunmaktır. Kelamcıların delilleri ile halkın zarar gördüğünün delili, tecrübe ile sâbit olan ve bizzat müşâhede edilen hallerdir. Onların bu işlere başladıkları ve kelam sanatını yaydıkları günden bu yana zuhur eden fitneler bunun açık delillerindendir. Halbuki ilk asırda yani sahabe devrinde bu gibi şeyler yoktu. Onların metotlarının avâm için faydalı olmadığının delillerinden biri de, Hz. Peygamber (a.s.)'in ve bütün ashab-ı kirâmın, delillerin taksim ve tetkikinde, daha sonra kelamcıların girmiş oldukları yola girmemiş olmalarıdır. Hiç şüphesiz bu, onların âcizliklerinden ileri gelen bir şey değildi. Eğer bunun faydalı olacağını bilselerdi, o konuda geniş açıklamalarda bulunur ve ferâiz meselelerine daldıkları gibi, bu konuda da deliller yazmaya girişirlerdi.

---

(1) Mülk, 67/14

Eğer:

«Onların bu meselelere girişmemeleri ancak ihtiyaç azlığından idi. Bid'atlar onlardan sonra zuhur ettiği için, bu sahada çalışma yapmak, daha sonraki âlimler için büyük bir ihtiyaç oldu. Bir de kelâm ilmi, bid'at hastalığını tedâviye yarayan bir ilme benzer. Sahabe devrinde bid'at hastalığı az olduğu için, onların, bu gibi tedâvi metotlarına itinâları da o nisbette az olmuştur» denirse, buna iki şekilde cevap verebiliriz:

Birinci cevap:

Sahabe-i kirâm, ferâiz meselelerinde, yalnız vukû bulan olayların hükümlerini beyan etmekle yetinmediler. Aksine, ferâiz meselelerini vaz ve tesis ettiler ve vukû bulmamış fakat zamanla vukû bulacak olan olayların hükmünü açıkladılar. Olayların vukûundan evvel ferâiz ilmini tasnif ve tertip ettiler. Çünkü, bu meselelere dalmanın ve bir olayın, vukuundan evvel hükmünü açıklamanın bir zararı olmadığını biliyorlardı.

Bid'atı yok etmek ve onu nefislerden atmak, itinâ edilmesi gereken çok önemli bir konu olduğu halde, sahabe-i kirâm bunu bir sanat ittihaz edinmediler. Eğer onlar, bu konulara dalındığı zaman hasıl olacak olan zararın, faydadan daha çok olduğunu bilmemiş olsalardı öyle yapmazlardı. Bunu bildikleri için o yola girmekten sakındılar ve ona dalmanın haram olduğunu anladılar.

İkinci cevap:

Ashab-ı kirâm, Hz. Peygamber (a.s.)'in nübüvvetinin isbâtı konusunda Yahudiler ve Hristiyanlar ile, ulûhiyyetin isbâtı konusunda putperestlerle ve öldükten sonra dirilme konusunda kâfirlerle delil münâkaşaları yapmaya muhtaç idiler. Fakat, akîdelerinin esâsını teşkil eden bu konularda, Kur'an delillerinden başka delile baş vurmadılar. Bunlarla iknâ edilenler İslâma kabul edilir, iknâ olmayanlarla savaşılırdı. Önce Kur'an'daki bu delilleri açıklarlar, sonra gerek duyulursa işi kılıç ve mızrağa havâle ederlerdi. Aklî kıyaslar vaz etmek, bir takım mücâdele metotları tertip etmek ve başkalarının metotlarını zayıf düşürmek gibi mücâdele yoluna girmezlerdi. Bütün bunların bir fitne kaynağı ve akıl karıştırmanın menbâı olduğunu çok iyi bildikleri için böyle yaparlardı. Kur'an delillerinin iknâ edemediği kimseyi ancak kılıç ve mızrak iknâ ederdi. Zîra, Allah'ın beyânından sonra başka beyâna ihtiyaç yoktu. Ancak biz, hastalık arttıkça tedâviye olan ihtiyacın da artacağını inkâr etmiyor, kabul ediyoruz. Çünkü asr-ı saadetten bu yana uzun zaman geçmiş olmasının, müşkillerin artmasında bir tesiri vardır.

Ancak, tedâvi için iki yol vardır.

Birinci yol:

Beyân ve burhân yoludur. Bu yol ile bir salah ve necât hasıl olursa, iki de vehâmet ve fe-

sat hâsıl olur. Bu metotla salâh, zekîlere nisbetle olur. Fesat da, ahmaklara izâfetle hasıl olur. Zekî olanlar ne kadar az, ahmaklar ise ne kadar çoktur!.. Tedâvi için, ekseriyet göz önünde bulundurularak onlara itina göstermek daha evlâdır.

İkinci yol:

Bu yol, mücâdele ve münâkaşadan sakınmak, inat hâlinde kamçı ve kılıca başvurmak hususunda selefin takip ettiği yoldur. Bu metot, her ne kadar az sayıda bazı kişilere fayda vermezse de, çok kişiye fayda verir.

Bunun, iknâ edici bir yol olduğunun delili şudur: Biz görüyoruz ki, kâfirlerden köle ve câriye olarak esir alınanlar önce kılıçların gölgesinde müslüman oluyorlar. Sonra, İslâma o derece sarılıyorlar ki, önceleri kerhen sâhip oldukları iman, daha sonra kendi istek ve ihtiyarları ile sağlamlaşıyor ve daha önce kendilerinde bulunan şek ve şüphe kesin inanca dönüşüyor. Bunun sebebi, din ehlini görüp onlarla yakınlık kurmaları, Allah kelâmını işitip dinlemeleri ve sâlih kişilerle haşir neşir olmalarıdır. Bu, onların mizaç ve tabiatlarına, yukarıda zikredilen durumların cedel ve delil gösterme yolundan daha uygun olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle, iki ilaçtan her biri bir topluluğa uygun olup diğerine olmadığına göre, çoğun-

luk için en faydalısı hangisi ise onu tercih etmek vâcip olur.

O halde, Rûhu'l-Kudüs ile teyit edilen, kulların sırlarını ve kalplerindekileri bilen Allah'tan vahy gelen ilk tabîbe muâsır olanlar, yani ashab-ı kirâm, en uygun ve doğru olanını daha ziyâde bildikleri için, onların takip ettikleri yola girmek şüphesiz daha evlâdır.

7. TESLİM

Teslim, avâmın ilim ehline teslim olması demektir.

Avâmın, müteşâbih lafızların zâhiri mânâlarından ve sırlarından kendisine gizli olan şeylerin, Rasûlullah (a.s.)'a Sıddîk (r.a.)'a, sahabenin büyüklerine, velilere ve derin âlimlere gizli olmadığına inanması gerekir. Zîra, bu lafızlardaki mânâ ve sırların kendisine açık olmaması, ancak onun aczinden ve ilimdeki kusurundan dolayıdır. Başkasını, kendisine kıyas etmesi uygun olmaz. Çünkü melekler demircilere kıyas edilmez. Meselâ, gariplerin ev sandıklarında bir şey bulunmamasından, hükümdarların hazinelerinde de bulunmaması gerekmez. Altın ve gümüş madenleri ve diğer cevâhir gibi, insanlar da birbirlerinden farklı olarak yaratılmıştır. Bu madenlerin şekil, renk, saflık ve nefasette nasıl bir-

birlerinden farklı olduğunu görmez misin? İşte, aynı şekilde kalpler de bilgi cevherlerinin mâdenleridir. Bâzısı nübüvvet, velîlik, ilim ve mârifetullah mâdenidir. Bâzı kalpler de hayvânî arzular ve şeytanî ahlâk mâdenleridir. Hatta insanların meslek ve sanatta da farklı oldukları görülür. Birisi, sanatındaki mahâret ve el hafifliği ile öyle şeyler yapabilir ki, bir başkası, değil onun mesleğinin son zamanlarında yaptığı şeyleri, ilk zamanlarda yaptığını dahi bütün ömrünce öğrenmek için uğraşsa da yapamaz. Mârifetullah da böyledir.

Bazı insan vardır ki korkak ve âcizdir. Sahilde dahi bulunsa, art arda gelen büyük deniz dalgalarına bakamaz. Bâzı insan vardır, bunu yapabilir, fakat yüzmeye güvenip de ayağını yerden kaldıramaz. Bâzısı vardır, sâhile yakın yerde yüzebilir, fakat denizin altına, derin ve tehlikeli yerlere dalamaz. Bâzısı da vardır ki, bütün bunları yapabilir, fakat nefis cevherlerin bulunduğu derinliklere gidemez.

İşte, mârifet denizi de buna benzer. Bu denize dalma konusunda da insanlar aynı şekilde birbirlerinden farklıdır. Hiç farksız, aynı misal burada da geçerlidir.

Eğer:

«Ârifler, mârifetullah denizini tamâmen kuşatırlar, onlardan gizli hiçbir şey kalmaz» denirse, şöyle deriz:

Nerde!.. Ne kadar uzak bir iş.. Biz, «el-Maksıdu'l-aksâ fî meâni'l- esmâi'l-husnâ» adlı kitabımızda kesin delillerle açıkladık ki, Allah'ı kendisinden başka hiç kimse tam mânâsıyla tanıyamaz. Mahlûkatın ilmi ne kadar derin ve geniş olsa da, bu, Allah'ın ilmine nisbet edilince, «onlara ilimden az bir şey verilmiş» olduğu anlaşılır. Allah'ın, var olan her şeyi kuşatıcı olduğu bilinmelidir. Çünkü varlık âleminde, Allah ve O'nun fiillerinden başka hakîki bir şey yoktur. Her şey Allah'tandır. Nitekim, askerî komutanlardan muhafız ve bekçilere varıncaya kadar hepsi askerdir. Hepsi de Sultan'a aittir. Sen ulûhiyyeti, ancak dünyevî saltanata temsil ile anlayabilirsin.

Bil ki, var olan her şey Allah'tandır. Lâkin şu teşbihe bak.

Hükümdarın ülkesinde bir sarayı bulunur. Sarayın etrafında geniş bir meydan olur. Bu meydanın bir sınırı vardır ki, bütün halk orada toplanır, fakat sınırı geçip de meydana giremezler. Sonra, ülkenin ileri gelenlerine izin verilir ve sınırı geçerek meydana girerler. Mevkilerine göre, farklı uzaklık ve yakınlıkta oturmalarına müsaade edilir. Fakat özel makama sadece vezir girebilir. Sonra Sultan, memleketin idaresi ile ilgili sırlardan, dilediği kadarını vezire bildirir. Bazılarını da kendisine saklayarak, vezirini onlardan haberdar etmez. Aynı şekilde, insanların da Allah'a uzaklık ve yakınlıkları farklıdır. Bu-

na göre, meydanın sonu olan sınır, bütün avâmın durdurulduğu ve geri çevrildiği yerdir. Onların buradan öteye geçmelerine izin yoktur. Eğer birisi söz dinlemeyip de geçmek isterse, engellenip cezalandırılması gerekir.

Fakat ârifler o sınırı geçer ve meydana yayılırlar. Derecelerine göre, çeşitli uzaklık ve yakınlıkta dolaşırlar. Onlar, her ne kadar sınırı geçmekte müşterek olup, kapıda durdurulan avamdan önde bulunsalar da, aralarında Allah'a yakınlık, uzaklık, özel eleman olma ve bazı sırları bilme konularında büyük derecede farklılıkları vardır.

Sultan'ın sarayı mesabesindeki Hazîratu'l-kuds, meydanın ortasındadır. İşte orası, âriflerin ayaklarının basamayacağı derecede yüce, bakanların gözleri göremeyecek derecede yüksektir. O yüce makama, büyük küçük kim bakarsa dehşet ve hayretten gözünü kapatır. Nihâyet o göz, zelil ve hakîr olarak kendisine döner. Artık o âciz kalmıştır.

Buraya kadar anlattıklarımız, her ne kadar tafsilatı ile bilemese de, avâmın mücmel olarak inanması gereken şeylerdir. Müteşâbih haberler konusunda, avâmın bu yedi vazifeyi yerine getirmesi vâciptir. İşte, bu konuda Selef mezhebinin hakîkatı budur.

Şimdi de, Selef mezhebinin hak olduğuna dâir delilleri anlatalım.

İKİNCİ BÖLÜM

SELEF MEZHEBİNİN HAK OLDUĞUNUN DELİLLERİ

Bu bölümde, Selef mezhebinin hak olduğuna dair delilleri göstereceğiz. Selef mezhebinin hak olduğunu gösteren, biri aklî diğeri sem'î olmak üzere iki delil vardır.

A. AKLÎ DELİL

Aklî delil iki kısma ayrılır.

a. Küllî

b. Tafsilî

Şimdi, bu delilleri izah edelim.

a. Küllî delil: Bütün akıllı kişilerce kabul edilen dört aslı kabul etmekle zâhir olur.

Birinci asıl:

Kulların, bu dünyâdaki hangi hallerinin uhrevî saadete daha uygun olacağını bilen kişi, hiç

şüphesiz, Hz. Peygamber (a.s.)'dir. Çünkü, âhirette fayda ve zarar verecek şeyleri, tıbbın bilindiği gibi, tecrübe ile bilmeye imkân yoktur. Zira tecrübe ile ilim elde etmenin, tekrar tekrar müşâhededen başka yolu yoktur. Halbuki, âhiret âlemine gidip de geri dönen ve orada fayda ve zarar veren şeylerin neler olduğunu müşâhede yoluyla anlayıp haber veren hiç kimse yoktur. Aynı şekilde, âhiret âlemindeki haller, aklın yapacağı bir kıyas ile de anlaşılmaz. Akıllar onu anlamaktan âcizdir. Aklı başında olan herkes, aklın ölümden sonrasına bir yol bulamayacağını; mâsiyetlerin zarar, ibâdetlerin yarar sağladığını ancak şeriatin beyan ettiği açıklamaların ışığı ile anlayabileceğini itiraf ve bunun nübüvvet nûru ile idrak edilebileceğini ikrar etmişlerdir. Çünkü nübüvvet nûru, akıl kuvvetinin ötesinde bir kuvvettir. Gayble ilgili vukû bulmuş ve bulacak olan birçok şey nübüvvet nûru ile bilinir. Bunlar, aklî sebeplere tevessül ile bilinmez. Nazarlarını nübüvvet nûrundan iktibaslar yapmaya hasretmiş ve onun sağladığı kuvvetten başka her kuvvetin kusurlu olduğunu ikrar etmiş olan derin âlimler, veliler, fazîletli kişiler ve hakîmlerin hepsi bunun böyle olduğunda ittifak etmişlerdir.

İkinci asıl:

Nebî (a.s.), her konuda olduğu gibi, kulların dünyâ ve âhiretlerinin islâhı konusunda kendisine vahyedilen her şeyi halka tebliğ et-

miştir, hiçbir şeyi gizlememiştir. Çünkü o, kulların yararına ve zararına olan şeyleri eksiksiz bildirmek için gönderilmiştir. İşte o, bundan dolayı âlemlere rahmet olmuştur. O, asla vahyi gizlemekle itham edilmedi. Bu, onun halkın islâhına olan hırsı ve onların dünyâ ve âhiret hayatlarında saadete kavuşmaları için gösterdiği ihtimamdan dolayı zarûri bir ilimle bilinir. O (a.s.), halkı cennete ve Allah'ın rızâsına yaklaştıran ne varsa hepsini onlara göstermiş, yapmalarını emretmiş ve teşvik etmiştir. Onları cehenneme ve Allah'ın gazâbına yaklaştıran ne varsa hepsinden sakındırmış ve yapmaktan nehyetmiştir.

Üçüncü asıl:

Hz. Peygamber (a.s.)'in kelâmının mânâsını en iyi bilen, onun künhüne vâkıf olmaya ve sırlarını idrâk etmeye en lâyık olanlar, hiç şüphesiz vahyi müşâhede edenlerdir. Bunlar, o (a.s.)'nunla aynı asırda yaşayarak kendisine sahabe olma şerefine nâil olan kimselerdir. Sahabe-i Kirâm, ilk önce onu kabul edip emrettiklerini yapmak, sonra da kendilerinden sonrakilere nakletmek ve yaymak sûretiyle Allah'a yaklaşmak için, ellerinden gelen ihtimamı göstererek onun sözlerini dinlemiş, iyice anlamış, ezberlemiş ve yaymışlardır. Gece-gündüz kendisinden hiç ayrılmamışlardır. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) onları, kendi sözlerini dinlemeye, anlamaya, ezberlemeye ve yaymaya teşvik ederek:

نَضَّرَ اللّٰهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِى فَوَعَاهَا وَاَدَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا

«Benim söylediklerimi dinleyip ezberleyen ve işittiği gibi nakleden kimsenin, Allah yüzünü aydınlatsın».(1) buyurmuştur. Bu meyanda iken, artık Hz. Peygamber (a.s.) vahyi insanlardan gizleyip saklamakla itham olunur mu? Hâşâ. Nübüvvet makâmı bu ithamdan berîdir. Aynı şekilde, Ashab-ı Kirâm da, onun sözünü anlamak ve maksadını kavramak konusunda âcizlikle veya anladıktan sonra onu gizlemekle, veya onları yapmamakla, veya o sözün ifâde ettiği mânâyı ve yüklediği sorumluluğu anladıkları halde kibirlilik göstererek ona muhalefet etmekle itham olunur mu? Hiçbir akıllının buna cevaz vermeyeceği açıktır.

Dördüncü asıl:

Sahabe-i Kirâm, bütün ömürleri boyunca, halkı bu gibi şeylerden bahsetmeye, incelemeler yapmaya, tefsir ve tevillerde bulunmaya aslâ dâvet etmemiş; aksine bu konulara dalan, konuyla ilgili soru soran ve konuşulanları men etme konusunda mübalağa göstermişlerdir. İlerde, konuyla ilgili olarak vukua gelen olayları, onlardan nakil ve hikâye edeceğiz.

---

(1) Hadis, değişik lafızlarla Tirmizî, Ebû Dâvud ve İbn-i Mâce tarafından rivâyet edilmiştir.

Eğer müteşâbihattan bahsetmek, dinin rükünlerinden bir rükün veya hükümleri ve din ilmini anlama yollarından biri olsaydı, gece-gündüz bu işe yönelirler ve çoluk çocuklarını buna dâver ederlerdi. Ferâiz ve miras konusunda gösterdikleri gayret ve itinadan daha çok bir gayretle onun asıllarını tesis ve şerhe çalışırlardı.

Bu açıkladığımız dört asıldan zarûri olarak anlaşılır ki, gerçek, Selef mezhebinin dedikleri, doğru olan da onların reyleridir. Bilhassa Hz. Peygamber (a.s.)'in onları övmesi de bunu göstermektedir.

Hz. Peygamber (a.s.) onlar hakkında:

خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ .

«İnsanların en hayırlısı benim asrımda yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir..» (1) buyurmuştur.

Bir başka hadislerinde de:

سَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي نَيِّفًا وَسَبْعِينَ فِرْقَةً . النَّاجِيَةُ بَيْنَهُمْ وَاحِدَةٌ . فَقِيلَ : وَمَنْ هُمْ ؟ فَقَالَ : أَهْلُ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ . وَقِيلَ : وَمَا أَهْلُ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ ؟ فَقَالَ : مَا أَنَا عَلَيْهِ الْآنَ وَأَصْحَابِي .

«Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacak. On-

(1) Hadis, değişik lafızlarla Tirmizî, İbn-i Mâce ve Dârimî tarafından rivayet edilmiştir.

lardan yalnız bir fırka kurtuluşa erecektir. Denildi ki: «Onlar kimlerdir? Yâ Rasûlallah!» «**Ehl-i sünnet ve'l-cemaattir**» buyurdular. «Ehl-i sünnet ve'l-cemaat kimlerdir?» diye sorulunca: «**Benim ve ashabımın yolunda olanlardır**» buyurmuştur.[1]

b. **Tafsilî delil:**

Biz, bu konuda hak mezhebin, selefin mezhebi olduğunu ve onların, müteşâbih haberlerin zâhirleri konusunda halkın avâmına yedi vazife yüklediğini iddia ederek bunları delilleri ile beraber daha önce beyan ettik. Bütün bu açıklamalardan sonra bizim sözlerimize kim, nasıl muhalefet eder bilemem. Biz dedik ki, «bu haberleri duyan avâmın ilk yapacağı şey, Allah'ı cisme benzemekten tenzih ve takdistir». Buna mı muhalefet edilir? Yoksa, «avâmın, Hz. Peygamber (a.s.)'in söylediklerini, onun murat ettiği mânâ ile tasdik etmesi gerekir» sözümüze mi muhalefet edilir? Yoksa, «avâmın, o sözlerin mânâsını anlamaktan âciz olduğunu itiraf etmesi gerekir», «gücünün yetmeyeceği konulara dalmaktan ve soru sormaktan sükût etmelidir», «ziyâde, noksan, cem ve tefrik ile, müteşâbih lafızların zâhirini değiştirmekten dilini tutmalıdır», «âciz olduğunu kabul ederek, müteşâbih âyetleri düşünmekten kalbini alıkoymalıdır. Çünkü on-

(1) Buharî, Tirmizî, İbn-i Mâce, A. Hanbel.

lar hakkında: «Halkı düşününüz, hâlikı düşünmeyiniz» denmiştir, «nebilerden, velilerden ve derin âlimlerden meydana gelen mârifet ehline teslim olmaları gerekir» sözlerimize mi muhalefet edilir?

Biz, bu yedi vazifeyi, delillerini açıklayarak zikrettik. Bunları ister âlim, ister akıllı, kim olursa olsun inkâr edemez.

İşte bu zikredilen deliller aklî delillerdir.

B. SEM'Î DELİL

Selef Mezhebi'nin hak olduğunun delili şudur:

Selefin takip ettiği yolun zıddını yapmak bid'attir. Bid'at ise zemmedilen bir iştir. Bu nedenle gerek avâm, gerekse âlimler tarafından te'vîlâta dalmak, onların yapmadığı şeyi yapmak olduğundan bid'at sayılır. Bunun zıddı olan «keff» övülen bir sünnettir.

Yaptığımız bu açıklamadan üç esas ortaya çıkmaktadır:

a. Müteşâbih haberlerden bahsetmek, onları incelemek ve onlarla ilgili sorular sormak bid'attir.

b. Her bid'at zemmedilmiştir.

c. Bid'at zemmedilmiş olunca, onun zıddı olan «sünnete sarılma» işi övülmüş olur.

Bu üç esas üzerinde tartışma mümkün olamaz. Bunlar kabul edilince, doğru yolun, selefin yolu olduğu ortaya çıkar.

Soru :

Eğer, «Bid'atin zemmedilen bir şey olduğunu kabul etmeyerek, veya müteşâbih haberlerden bahsetmenin bid'at olmadığını iddia ederek, üçüncü esasta karşı çıkmasa dahi, bu ikisinde münakaşaya giren kimseyi nasıl susturursunuz?» denilirse, şöyle cevap veririz :

Bid'atin zemmedildiğine dâir bütün ümmetin icmâı vardır. Hatta, bid'atle meşgul olanlar tazir edilir. Bu husus, Hz. Peygamber (a.s.)'den bu konuda gelen haberlerin mecmuu ile tevâtür derecesinde ilim hasıl olmasından anlaşılır. Bu ilim Hatem'in cömertliği, Hz. Ali (r.a.)'nin cesâreti, Hz. Peygamber (a.s.)'in Hz. Aişe (r.a.)'ye olan sevgisi ve bunlara benzer konulardaki ilmimize benzer. Zira Hz. Peygamber (a.s.)'in bid'ati zemmi, o kadar çok haberle kati olarak bilinir ki, bu haberlerin her biri her ne kadar mütevâtir değilse de, onların çokluğu, râvilerinin yalancı olma ihtimâlini kaldıracak bir dereceye ulaşmıştır.

Bu hadislerden bazıları:

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِى وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِى عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ وَاِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْاُمُورِ فَاِنَّ كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِى النَّارِ .

«Benim ve benden sonra da Râşid halifelerin sünnetine sımsıkı sarılın. Sonradan ihdas edilen işlerden sakının. Çünkü, sonradan ihdas edilen her şey bir bid'at, bid'at ise dalâlettir. Her dalâlete düşen de cehennemdedir». (1)

اِتَّبِعُوا وَلَا تَبْتَدِعُوا فَاِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِمَا ابْتَدَعُوا فِى دِينِهِمْ وَتَرَكُوا سُنَنَ اَنْبِيَائِهِمْ وَقَالُوا بِآرَائِهِمْ فَضَلُّوا وَاَضَلُّوا

«Sünnete tâbi olun, bid'at çıkarmayın. Çünkü sizden öncekiler dinlerinde bid'ata daldıkları, peygamberlerinin sünnetlerini terkettikleri ve kendi reyleriyle söz söyledikleri için helâk oldular. Kendileri dalâlete düştüler, başkalarını da dalâlete düşürdüler».

اِذَا مَاتَ صَاحِبُ الْبِدْعَةِ فُتِحَ عَلَى الْاِسْلَامِ فَتْحٌ .

---

(1) Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn-i Mâce, Dârimî (değişik lafızlarla).

«Bid'atçi bir kimse öldüğü zaman, İslâma bir fetih kapısı açılır». (1)

مَنْ اَعْرَضَ عَنْ صَاحِبِ بِدْعَةٍ بُغْضًا لَهُ فِى اللّٰهِ مَلَأَ اللّٰهُ قَلْبَهُ اَمْنًا وَاِيمَانًا . وَمَنِ انْتَهَرَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ رَفَعَ اللّٰهُ لَهُ مِائَةَ دَرَجَةٍ . وَمَنْ سَلَّمَ عَلَى صَاحِبِ بِدْعَةٍ اَوْ لَقِيَهُ بِالْبُشْرٰى اَوِ اسْتَقْبَلَهُ بِمَا يَسُرُّهُ فَقَدِ اسْتَخَفَّ بِمَا اُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ .

«Kim, Allah için kendisine kızarak bir bid'atçiden yüz çevirirse, Allah onun kalbini emniyet ve iman ile doldurur. Kim bir bid'atçiyi kovarsa Allah onu yüz derece yükseltir. Kim bir bid'atçiye selâm verir, veya onu güler yüzle karşılarsa veya onu sevindirecek şeylerle karşılaşırsa Allah'ın Muhammed (a.s.)e indirdiğini hafife almış olur.» (2)

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَقْبَلُ لِصَاحِبِ بِدْعَةٍ صَوْمًا وَلَا صَلَاةً وَلَا زَكَاةً وَلَا حَجًّا وَلَا عُمْرَةً وَلَا جِهَادًا وَلَا صَرْفًا وَلَا عَدْلًا وَيَخْرُجُ مِنَ الْاِسْلَامِ كَمَا يَخْرُجُ الشَّعْرَةُ مِنَ الْعَجِينِ .

«Allah, bid'at sâhibi birisinin orucunu, namazını, zekâtını, haccını, umresini, cihadını, tevbe ve fidyesini kabul etmez. O kimse, tereyağından kıl çıkar gibi, İslâmdan çıkar.» (3)

---

(1) Deylemi, Enes'ten. (Keşfu'l-Hafa, I/105)
(2) Hatib, Tarih'inde rivayet etmiştir.
(3) İbn-i Mâce

Bunlar ve sayılamayacak kadar çok sayıda benzeri hadisler, bid'atin mezmûm olduğuna dâir kesin bilgi ifâde ederler.

Soru:

«Bid'atin mezmûm olduğunu kabul ettik. Lâkin, müteşâbih haberlerden bahsetmenin ve onları araştırmanın bid'at olduğunu kabul etmiyoruz. Bid'at sonradan ihdas edilen şeylerden ibârettir. İmam Şafiî: «Terâvihi cemaatle kılmak bid'attir, fakat bid'at-i hasenedir» demiştir. Aynı şekilde fakihlerin, fıkhın çeşitli dallarına dalmaları ve birçok mücâdele yolları ihdas ederek münazaralarda bulunmaları da bid'attir. Sahabeden, bunların zemmine dâir bir şey nakledilmemiştir. Bunlar gösteriyor ki, zemmedilen bid'at, sünnet-i kaldıran bid'attir. Biz, müteşâbih haberlerden bahsetmenin, sünneti kaldırdığını kabul etmiyoruz. Lâkin o, evvelkilerin ilgilenmedikleri bir iştir. Evvelki âlimler ya ondan daha önemli bir meşguliyetleri bulunduğu için, yahut kalpleri şek ve tereddütlerden sâlim bulunduğu için buna lüzum görmemişlerdir. Daha sonrakiler, bid'at ve hevânın zuhûru sebebiyle, ihtiyaç hissettikleri için bu konulara dalmışlardır» denirse şöyle cevap veririz:

Evet, sizin «zemmedilen bid'at, sünneti kaldıran bid'attir» sözünüz doğrudur. Lâkin, müteşâbih haberlerden bahsetmek de sünneti kaldıran bir bid'attir. Bu konulara dalmaktan men et-

me, soru soranları cezalandırma ve bunlarda mübâlağa etmek sahabenin sünneti olunca, bu konularda sual kapısını açmak ve avâmı bu müşkilât denizinin derinliklerine daldırmak, sahabeden tevâtürle gelen haberlerin hilâfına bir harekettir. Sahabe-i Kirâm'ın ferâiz meselelerine daldıkları ve fıkhî vakalarda istişâre ettikleri tevâtürle sâbit olduğu gibi, müteşâbih haberler konusuna dalmayı men ettikleri, tâbiînden gelen nakillerle, akla hiçbir şüphe gelmeyecek şekilde sâbit ve buna dâir kesin ilim hâsıl olmuştur. Nitekim Hz. Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre, birisi kendisine iki müteşâbih âyetten sormuş, o da bunu soran adama değnek vurdurmuştur. Yine rivâyet edildiğine göre, birisi ona «Kur'an mahluk mudur, yoksa değil midir?» diye sormuştu. Bu olayı, Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle anlatır:

«Adam, Hz. Ömer (r.a.)'e bunu sorarken ben de orada bulunuyordum. Hz. Ömer (r.a.) o zaman emîrulmüminîn idi. Adamın böyle soru sormasına hayret etti. Elinden tutarak Hz. Ali (r.a.)'ye götürdü: «Ya Ebe'l-Hasen! Bu adam ne diyor bir dinle» dedi. Hz. Ali (r. anh): «Ne diyor, ya emîrelmüminîn?» dedi. Adam: «Ona, Kur'an mahluk mu, yoksa değil mi?» diye sordum dedi. Hz. Ali (r.a.) bu cevaba sinirlenerek başını önüne eğdi ve: «Bu sözden dolayı, âhir zamanda bazı olaylar zuhur edecek. Senin üzerine aldığın görevi ben üzerime almış olsaydım, mutlaka bu adamın boynunu vurdururdum» dedi. Bu söz, Hz. Ali

(r.a.) tarafından Hz. Ömer ve Ebu Hüreyre (r. anhüma)'nin huzurlarında söylenmiş, onlar ise Hz Ali'ye bir şey dememiş, sükût etmişlerdir.

Hz. Ali (r.a.), eğer bu sualin dinî bir meseleyi öğrenmek, kelâmullah'ın hükmünü anlamak ve bir mucize olan Kur'an'ın sıfatını bilmek maksadı ile sorulmuş bir sual olduğunu bilseydi, bunları öğrenmek isteyen kimseye böyle bir muameleyi gerekli görmezdi.

Hz. Ali (r.a.)'nin ferasetine ve bu sualin fitne kapısını açacağına, Rasûlullah (a.s.)'ın va'di ile, fitne asrı olan âhir zamanda bu sözün yayılarak fitneler çıkacağına dâir keskin görüşlülüğüne bak. O soruyu soran için: «Eğer emîrulmü'minin olsaydım, boynunu vurdururdum» diyerek şiddet göstermesine bak.

Vahyi müşâhede eden, dînin esrar ve hakikatlarına muttali olan ve birincisi hakkında Hz. Peygamber (a.s.)'in, لَوْلَمْ اُبْعَثْ لَبُعِثَ عُمَرُ «Ben peygamber gönderilmeseydim, Ömer gönderilirdi» (1),

---

(1) Tirmizî'de: لَوْكَانَ بَعْدِى نَبِىٌّ لَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ

«Benden sonra nebî gelseydi, Ömer b. el-Hattab nebî olurdu» hadisi vardır.

ikincisi hakkında da أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا

«Ben ilim şehriyim. Ali de o şehrin kapısıdır» [1] buyurduğu böyle büyük kişiler, bu çeşit sual soranları men edecekler de, sonradan gelerek kendilerini kelâm ve cedele kaptıran ve «Uhud dağı kadar altın infak etseler de, onlardan birisinin derecesine, hatta yarı derecesine ulaşamayacak olan kimseler, böyle suali kabul ederek cevaplandırmaya girişmenin ve bu kapıyı açmanın hak ve doğru olduğunu zan edecekler, sonra da kendilerinin haklı, Hz. Ömer ve Hz. Ali (r. anhüma)'nin haksız olduğuna inanacaklar!. Heyhat, gerçekten ne kadar uzak bir tutum. Bu, hak ile bâtılı ayırmaktan ne kadar uzak bir söz ve görüştür. Melekleri demircilere kıyas eden ve cedelcileri râşid halifelere tercih eden kişi, dinden ne kadar uzak ve âridir.

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, müteşâbih haberlerden bahsetmek selefin sünnetine muhalif bir bid'attir. Bu, fakihlerin fıkhın dallarına ve tafsilatına dalmalarına benzemez. Çünkü, fakihlerin böyle konulara dalmalarının yasaklandığına dâir onlardan bir haber gelmemiştir. Aksine, fıkhî meselelere ve ferâize dal-

---

(1) Tirmizîde: أَنَا دَارُ الْحِكْمَةِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا «Ben hikmet yurduyum. Ali de kapısıdır» hadisi vardır.

dıkları nakledildiği için bunları yapmanın câiz, daha sonra ortaya çıkan mücâdele fenlerinin ise, ilim ehli olanlara göre, zemmedilen bir bid'at olduğunu anladık.

Münazaraya gelince; eğer bundan maksat, dinin hükümlerinin alındığı yerleri araştırmaya yardım ise, bu, selefin sünnetidir. Selef, fıkhî meselelerde istişâre ve münazara yaparlardı. Nitekim dedenin ve koca ve babasıyla bulunan annenin mirası meselesinde ve diğer meselelerde müşâvere ve münazaraları nakledilmiştir. Evet, fakihler kendi maksatlarına dikkat çekmek için bir takım fıkhî lafız ve ibâreler ihdas ederlerse, bunda bir mahzûr yoktur. Bilakis, onları kullananlar için mübahtır.

Eğer, münazâradan maksat, bir şey öğretmeden karşısındakini susturmak ise, bu zemmedilmiştir. Çünkü sünnete aykırıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAYDALI BAZI FASILLAR

BİRİNCİ FASIL

MÜTEŞÂBİH LAFIZLARI KULLANMANIN SEBEP VE HİKMETLERİ

Soru :

Birisi: «Bu müteşâbih lafızları söylemeye muhtaç olmadığı halde, Resûlullah (a.s.)'ı, duyanı vehme düşüren bu çeşit lafızları söylemeye sevkeden şey nedir? Onların, halka teşbih vehmini verdiğini ve Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında bâtıl itikada sevkettiğini bilmiyor muydu? Haşâ, nübüvvet makamında bulunan kişinin bunları bilmemesi düşünülemez. Yoksa, adı geçen lafızların halka vesvese vereceğini biliyordu da, insanların dalâlete düşmesine aldırmıyor muydu? Bunu da onun için söylemek mümkün değildir. Çünkü o şâri' ve şârih olarak gönderildi. Yoksa, mânâsı anlaşılmayacak sözler söylemek için gönderilmedi. Fakat onun bu tür

sözlerinin bazı kalplere verdiği müşkillik, bir kısım insanı onun hakkında kötü inanca sevketmiştir. Bu inancın tesiri ile: «Eğer peygamber olsaydı, elbette Allah'ı tanırdı. Ve eğer O'nu tanısaydı, O'nu, zâtı ve sıfatları hakkında muhal olan vasıflarla vasıflandırmazdı» demişlerdir. Bir başka tâife de, müteşâbih lafızların zâhirine itikat ederek: «Eğer bu şekilde söylemek hak olmasaydı, Hz. Peygamber (a.s.) onları öyle mutlak olarak söylemez, başkalarına söyler, veya onları, kendilerinden müphemliği giderecek lafızlarla beraber söylerdi» dediler. Buna göre, bu büyük müşkilin halli nasıl olur?» derse şöyle cevap veririz:

Basiret ehli olanlara göre, bu müşkil bir konu değildir.

Şöyle ki:

Resûlullah (a.s.) bu lafızları, bir defâda ve toplu olarak zikir ve ifâde buyurmamıştır. O lafızları, Müşebbihe bir araya getirmiştir. Biz, daha evvel, bu müteşâbih lafızları bir araya getirmenin kişiye vehim vermekte büyük tesiri olduğunu açıkladık. Halbuki dağınık ve teker teker söylendiklerinde o kadar vehim ve tereddüt hâsıl etmez.

Müteşâbih lafızlar birkaç kelimeden ibarettir. Hz. Peygamber (a.s.) az sayıda olan bu lafızları, bütün ömrü boyunca farklı zamanlarda söylemiştir. Adı geçen kelimeler, Kur'ân-ı Ke-

rim ve mütevâtir hadislerdeki kelimelere hasredilirse, pek az sayıda oldukları anlaşılır. Bunlara sahih haberlerdeki kelimeleri de eklersek, yine az olduğu görülür. Bu çeşit kelimeler, kendilerine itimat câiz olmayan şâz ve zayıf rivâyetlerde çok bulunmaktadır. Âdil bir râviden nakli sahih olup da mütevâtir derecesine çıkan lafızlar birkaç adetten ibârettir. Resûlullah (a.s.), onları, teşbih vehmini gideren karine ve lafızlarla beraber söylemiştir. O kârine ve işâretleri, onun huzurunda bulunup da bu konuşmalara şâhit olanlar anlarlardı. Lafızlar, bu karînelerden soyutlanarak nakledilince vehim ortaya çıkar. Böyle bir vehim ve zannı giderecek en büyük karîne, kişileri vehme düşüren bu lafızların zâhiri mânâlarından Allah'ın münezzeh olduğuna dâir, önceden bir bilgiye sâhip olmaktır. Allah'ı sûret, el, ayak, nüzûl ve istikrar gibi, cisimden ve cismin sıfatlarından münezzeh olduğunu daha önce öğrenmiş olan bir kimse için bu bilgisi, içine işlemiş bir sermaye gibidir. Her işittiğini ona tatbik eder. Böylece, kendisini vehme düşüren mânâlar ortadan kalkar. Duyduğu lafız hakkında hiçbir şek ve şüpheye kapılmaz.

Bu konu, birkaç misal ile daha iyi anlaşılacaktır.

Birinci misâl :

Hz. Peygamber (a.s.) Kâ'be'yi, Beytullah (Allah'ın evi) diye isimlendirdi. Kâ'be'ye bu ismi

vermek, çocuklara ve onların derecesine yakın olanlara göre, Kâbe'nin Allah'ın vatanı ve sığınağı olduğu vehmini uyandırır. Lâkin, Arş üzerinde istikrar ettiği için Allah'ın semâda olduğuna inanan avâma göre durum böyle değildir. Onlar böyle bir vehme asla kapılmazlar. Eğer onlara: «Dinleyenlere, Kâ'be'nin Allah'ın evi olduğunu hayal ve vehmettirecek nitelikteki bu lafzı söylemeye Resûlullah (a.s.)'ı sevkeden şey nedir?» diye sorulsa: «Bu, sabilerde ve ahmaklarda böyle bir vehim doğurur» derler. Allah'ın Arş üzerinde istikrar ettiğini bilen kimse, bu lafzı işittiği zaman, maksadın «Allah'ın mesken»i olmadığından şüphe etmez. Aksine gayet bedîhi olarak bilir ki, bu izâfetten maksat, beytin şerefini, veya bu lafzın, sâhibine ve sâkinine izafe edilmek üzere vaz' edildiği mânâdan başka bir mânâya geldiğini göstermektir. Böylece avâmın, Allah'ın Arş'ta olduğuna dâir itikadı, Kâ'be için kullanılan Beytullah (Allah'ın evi) lafzı ile, «barınak ve ev» mânâsının murad edilmediğini gösteren, kati ilim ifâde eden bir karîne olmaktadır. Bu lafız, daha önce bu itikada sâhip olmayan kimselere bu vehmi verir.

İşte bu misalde olduğu gibi, Resûlullah (a.s.), Allah'ın noksan sıfatlardan münehhez olduğunu, teşbihten uzak bulunduğunu, cismiyyetten ve cismiyyetin ârızalarından tenzih edildiğini bilen bir topluluğa bu lafızlarla hitap etmiştir. Kişilerin önceden sâhip olduğu bu bilgiler, her ne kadar bazıları için bu kelimenin tevili ve asıl

mânâsının ne olduğu konusunda bazı tereddütler bâki kalsa da, hiç şüphe kalmayacak şekilde vehmi gideren bir karînedir.

İkinci misâl :

Bir fakih, bir sabî veya avâmın önünde konuşurken sözleri arasında, «sûret» lafzı geçse ve fakîh : «Bu meselenin sûreti şöyledir», «bu vak'anın sûreti şöyledir», «meseleyi çok güzel sûrette tasvir ettim» dese, bu sözler, «mesele»nin mânâsını bilmeyen sabî veya avâmda, bu sûretin, kendisince malûm olduğu gibi burun, ağız ve gözden müteşekkil bir sûret olduğu vehmini uyandırır. Fakat, meselenin hakîkatını bilen ârif bir kişinin, meselede, cisimlerdeki sûret gibi göz, burun ve ağız bulunduğu anlamını çıkarması tasavvur edilebilir mi? Heyhât, bu imkânsız bir şeydir. Onun, meselenin cismiyyet ve cismiyyet özelliklerinden münezzeh olduğunu daha önceden öğrenmiş olması, sûret lafzından böyle bir mânâ çıkarmaması için yeterlidir.

İşte bunun gibi, Allah Teâlâ'nın cismiyyetten ve cismiyyet ârızalarından münezzeh ve mukaddes olduğunu daha önceden öğrenmiş olmak,

«Allah, Âdem (a.s.)'i خَلَقَ اللّٰهُ اٰدَمَ عَلٰى صُورَتِهِ kendi sûretinde yarattı» [1] hadis-i şerifini duyan

---

(1) Buhari, Müslim, Ahmed b. Hanbel.

herkesin kalbinde, sûret lafzının doğru olarak anlaşılmasına bir karine olur. Mesele'nin, özel olarak tertip edilmiş ilimlerden ibaret olduğunu bilen bir kişi, mesele ve vakada bir sûret bulunduğunu zanneden kimseye şaştığı gibi, Allah'ın noksan sıfatlardan münezzeh olduğunu bilen kişi de, Allah Teâlâ'nın cismânî bir sûreti bulunduğunu zanneden kişiye şaşar.

Üçüncü misâl:

Eğer birisi bir sabînin yanında: «Bağdat halifenin elindedir» dese, Bağdat'ın ne olduğunu bilmeyen o sabî, onun halifenin avucu ve parmakları arasında bulunduğunu zanneder. Sanki avuç içinde taş ve çamur varmış gibi. Bağdat lafzından ne kastedildiğini bilmeyen her avâm da aynı vehme kapılır. Fakat Bağdat'ın büyük bir şehirden ibâret olduğunu bilen bir kimsenin aklına böyle bir şey gelebileceğini veya öyle bir vehme kapılabileceğini tasavvur etmek mümkün müdür? Yahut, bu sözü söyleyene: «Sen nıçin Bağdat halifenin elindedir dedin? Bu söz, dinleyene hakikatın aksini vehmettirir, ve Bağdat'ın halifenin parmakları arasında olduğu itikadını verecek kadar cehle götürür» diye itiraz edilebileceği tasavvur olunabilir mi? Aksine böyle bir itirazda bulunana: «Ey kalbi bilgiden yoksun kişi! Bağdat'ın hakikatını bilmeyen kişi öyle zanneder. Fakat Bağdat'ı bilen zarûri olarak anlar ki, buradaki «el» ile, avuç ve parmakları içine alan uzuv murat edilmemiştir. Onun baş-

ka bir mânâsı vardır. Kişinin bu «el»den maksadın, bildiğimiz uzuv olmadığını anlaması için, Bağdat hakkında önceden bir bilgiye sahip olmaktan başka karîneye ihtiyacı yoktur.» der.

İşte, müteşâbih haberlerde bulunan ve kişiyi vehme düşüren bu tür lafızların hepsinde, bu vehmi gidermek için bir tek karîne kâfi gelir. O da Allah Teâlâ'yı tanımak ve O'nun cisim, veya cisim cinsinden bir şey olmadığını daha önceden anlamış olmaktır. Hz. Peygamber (a.s.), bi'setinin ilk yıllarında, bu lafızları konuşmadan önce, Allah'ın cismiyyetten münezzeh olduğunu beyan buyurmuştur.

Dördüncü misâl:

Hz. Peygamber (a.s.) zevceleri hakkında,

أَطْوَلُكُنَّ يَدًا أَسْرَعُكُنَّ لِحَاقًا بِي .

«Sizin el bakımından en uzununuz, bana katılma bakımından en süratli olanınızdır» (1) buyurmuştur. Zevcelerinden bazıları, uzunluktan maksadın mesafe bakımından uzunluk olduğunu zannederek, ellerini birbirlerinin elleri üzerine koyarak ölçerlerdi. Bundan maksadın, uzvun uzunluğu değil de, cömertlik olduğu kendilerine hatırlatılıncaya ka-

(1) Hadisi değişik lafızlarla Buhari, Müslim ve Nesâi rivayet etmiştir.

dar böyle yaptılar. Resûlullah (a.s.) bu lafzı, kendisinden cömertlik mânâsı anlaşılacak bir karîne ile beraber söylemişti. Lafız, bu karîneden soyularak rivâyet edilip de vehim hasıl olursa, «bazılarının mânâsını bilmediği bir lafzı söyledi» diye Hz. Peygamber (a.s.)'e kim itiraz edebilir? Çünkü Resûlullah (a.s.) bu lafzı, cömertlikten bahsederken, hazır bulunanlar hakkında zikretmiştir. Fakat bazan râvi, lafzı işittiği gibi nakledip karîneyi nakletmez. Çünkü ya karînenin nakli mümkün olmaz, veya râvi karînenin nakline ihtiyaç yok zanneder, yahut onu işitenin, kendisinin Hz. Peygamber (a.s.)'den işittiği zaman anladığı gibi anlayacağını zanneder, yahut da kendisinin o lafzı, karîne sebebi ile anladığının farkına varmaz. İşte bu nedenlerle, karînesiz, sâdece lafzı rivâyet etmekle yetinir. Böylece müteşâbih lafızlar, doğru olarak anlaşılmalarına yardımcı olan karînelerden yoksun kalır, tam olarak anlaşılmazlar.

İşte, Allah'ın böyle vasıflardan mücerred ve münezzeh olduğunu bilmek, tek başına vehmi gidermeye yeterli bir delildir. Bu lafızlardan muradın ne olduğunu bilmeye her ne kadar yeterli olmasa da, Allah hakkındaki bu bilgimiz sâyesinde, onlardan maksadın zâhirî mânâlar olmadığını anlarız.

Bu anlatılan incelikleri her zaman mutlaka hatırlamalı ve hatırlatmalıdır.

Beşinci misâl:

Bir kimse, bir çocuğun veya meclis ve benzeri yerlerdeki resmî usulleri ve protokolü bilmediği için bu konuda çocuk durumunda olan bir avâmın yanında: «Filan adam filan meclise geldi ve filan adamın üstüne oturdu» dese, bunu duyan çocuk veya câhil kişi, o adamın o kişinin başı üstüne veya başının üst tarafında bulunan bir yere oturduğu vehmine kapılır. Fakat meclislerdeki âdet ve protokolü bilen bir kimsenin yanında bu söz söylenmiş olsa, onun, meclis başkanına daha yakın ve önceki kişiden daha üstün bir mevkiye oturmuş olduğunu, buradaki »üst» ten maksadın yücelik olduğunu anlar. Bu sözü söyleyen kişiye, âdet ve merâsimleri bilen kimseler: «Çocuklar ve câhiller bunu mânâsını anlamaz, bu sözü onlara söyleme» diye itiraz etseler, bu itiraz bâtıl ve boştur.

Bu konuda misaller çoktur. Anlattığımız misallerle kati olarak anladın ki, bu lafızlar, vaz edilmiş oldukları sarih mânâ ve mefhumlardan, bâzı karinelerle başka mânâ ve mefhumlara dönüşmüşlerdir. Bu karinelerden biri, daha önce anlattığımız gibi, önceden elde edilen bilgilerdir. Bu bilgilerden biri de, kendilerinin putlara ibâdetle emredilmemiş olduklarını, bir cisme ibâdet edenin, o cisim ister küçük, ister büyük olsun, ister güzel, ister çirkin olsun, ister aşağıda

olsun, ister yukarıda olsun, puta ibâdet etmiş gibi olduğunu bilmeleridir. Onlar Allah Teâlâ'nın cismiyyetten ve cismiyyetin ârızalarından münezzeh olduğunu biliyorlardı. Bu, Hz. Peygamber (a.s.)'in kendilerine tebliğ buyurduğu:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ . «O'nun misli gibi (O'na benzer) hiçbir şey yoktur»[1] âyeti, İhlâs sûresi,

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا . «Artık siz de Allah'a eşler koşmayınız»[2] ve benzeri birçok âyetlerin kesin karineleri ile bütün ashabca mâlum idi. Bu âyetler, onların Allah'ı tanımalarına ve onun için, et ve kemikten mürekkep bir uzuv olan elin muhal olduğunu bilmelerine yetiyordu. Diğer müteşâbih lafızlar da böyledir. Çünkü bu lafızlar, bir cisim için söylenirlerse cismiyyete ve cismiyyetin ârızlarına delâlet eder. Cisim olmayan bir şey için söylendikleri zaman, zâhirî mânâlarının kastedilmediği, aksine Allah için söylenmesi câiz olan bir başka mânânın kastedildiği zarûri olarak bilinir. Ancak şu var ki, bu mânânın ne olduğu bazan anlaşılır, bazan anlaşılmaz.

Bu açıkladıklarımız, müteşâbih lafızlar konusundaki şüphe ve tereddütleri gideren şeylerdendir.

---

(1) Şûrâ, 42/11
(2) Bakara, 2/22

Soru :

«Resûlullah (a.s.) o sözleri, niçin avâmın ve çocukların anlayabilecekleri ve zâhirlerine bakarak başka mânâlara geldiklerini düşünmeyecekleri şekilde, asıl mânâlarını ifâde edecek lafızlarla zikretmedi?» denilirse şöyle cevap veririz:

Hz. Peygamber (a.s.), insanlara arap dili ve lügati ile hitap etmiş ve tebliğde bulunmuştur. Halbuki arapçada, hassaten o mânâları ifâde etmek üzere vaz edilmiş lafızlar yoktur. Çünkü lügati vaz eden kişi, kastedilen mânâları bilmiyordu ki, o mânâya gelen lafızları vaz edebilsin. O mânâlar, ancak nübüvvet nûru ile veya uzun araştırmalardan sonra akıl nûru ile idrak edilir. Akıl nûru ile de her şey bilinmeyip sadece bâzı şeyler bilinebilir. Murad edilen mefhûm ve mânâlar için daha önce vaz edilmiş ibâre ve lügatler bulunmayınca, o mânâları ifâde etmek için, arap lügatinde bulunan ve o mânâya uygun düşen lafızları, bu lügatle konuşan ve ona muhatap olan herkesin, istiâre olarak kullanma zarûreti ortaya çıkar.

Nitekim biz: «Bu meselenin sûreti böyledir», «Bu, diğer meselenin sûretine benzemez» lafızlarını kullanmaya mecbur oluruz. Burada kullanılan «sûret» lafzı, cismânî sûretten istiâre edilmiştir. Çünkü lügat vaz eden kişi, meselenin şek-

li için özel olarak bir kelime ve isim vaz etmemiştir. Bunun sebebi şudur: Ya meseleyi anlamamıştır, veya anlamıştır da lügati vaz ve tertip ederken hatırına gelmemiştir. Yahut hatırına gelmiştir de, istiâre olarak kullanılabilir diye, o mesele için ayrıca lügat vaz etmemiştir. Yahut, her mânâ için ayrı bir lafız vaz etmekten âciz olduğunu bildiği için yapamamıştır. Çünkü mânâ ve mefhûmlar sonsuzdur. Vaz edilen lafızların ise, zarûrî olarak bir sonu olması gerekir. Bu durumda, vaz edilen lafızların dışında kalan sonsuz mânâlar için istiâre zarûrî olur. Lügat vaz eden kişi bunu bildiği için, bâzı mânâlar için lügat vaz etmekle yetinmiş olabilir. Diğer dillerin noksanlıkları ve kusurları, arap dilinden daha çoktur.

İşte açıkladığımız bu ve benzeri sebepler, bir kavmin dili ile konuşanları istiâreye sevkeder. Çünkü bir kavmin içinde bulunup onların diliyle konuşanların, kullanılan lügatin dışına çıkmaları mümkün olmaz. Nasıl mümkün olsun!.. O zaman anlaşma sağlanamaz. Hatta, zarûret olmadığı zaman bile, karinelere itimat ederek istiâreye cevap veririz de: جَلَسَ زَيْدٌ فَوْقَ عَمْرٍو .

«Zeyd, Amr'ın üstüne oturdu» sözü ile:

«Başkana ondan daha جَلَسَ اَقْرَبُ مِنْهُ اِلَى الصَّدْرِ

yakın bir yerde oturdu» sözü arasında ve:

إنّ بغداد في ولاية الخليفة «Bağdat, halifenin idaresi altındadır» sözü ile : إنّ بغداد في يد الخليفة «Bağdat, halifenin elindedir» sözü arasında bir fark gözetmeyiz. Akıllılar ile konuşurken, lafızları, çocuk ve câhillerin yanlış anlamalarından korumak imkânsızdır. Bundan sakınmaya çalışmak kelâmda bir tutukluğa, lafzın ağırlaşmasına ve konuşanın aklının dağılmasına sebep olur.

Soru :

«Resûlullah (a.s.), Allah lafzından muradın ne olduğunu iyica açıklayarak ondaki kapalılığı niçin gidermedi? Niçin, kelamcıların yaptığı gibi : «Allah vardır, cisim değildir, cevher değildir, ârâz değildir, âlemin ne içinde ne de dışındadır. Âleme bitişik de değildir. Bir mekânda ve bir cihette bulunmaz, fakat âlem ve cihetler ondan hâli değildir» demedi. Halbuki, kelamcıların yaptığı gibi, bunu fasih bir şekilde anlatması mümkündü. Zîra O (a.s.)'nın anlatımında bir kusur, hakkı açıklama arzu ve hevesinde bir gevşeklik ve hakkı tanımada bir noksanlığı yoktu» denilirse şöyle cevap veririz :

Eğer O (a.s.) bunları halka anlatsa idi, onlar bunu anlayamazlar ve inkâra koşarlar, «Bu imkânsız bir şey» derlerdi. Pek az kişinin istis-

nası ile bütün halkı, Allah'ın sıfatlarını inkâra götüren bir tenzihte hayır yoktur. Halbuki O (a.s.), bütün insanlığı âhiret saadetine çağırıcı ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Çoğunluğu helâke sevkeden şeyleri nasıl konuşur? Bilakis O (a.s.) insanlarla, onların akıllarının alabileceği şekilde konuşulmasını emretmiş ve:

مَنْ حَدَّثَ النَّاسَ بِحَدِيثٍ لَا يَفْهَمُونَهُ كَانَ فِتْنَةً عَلَى بَعْضِهِمْ

«İnsanlarla, onların anlayamayacağı bir şekilde konuşan kimse, bâzılarının fitneye düşmesine sebep olur» buyurmuştur.

Soru :

«Tenzihte mübâlağa etmenin, bâzılarını Allah'ın sıfatlarını inkâra sevketme korkusu vardır. İnsanı vehme düşüren müteşâbih lafızları kullanmanın da, bâzılarını teşbihe, yâni Allah'ı bir cisme benzetmeye götürme korkusu vardır» denilirse şöyle cevap veririz:

Bu ikisi arasında iki yönden büyük fark vardır.

Birincisi :

Tenzihte mübalâğa yapmak, çoğunluğu Allah'ın sıfatlarını inkâra sevkeder. Müteşâbih la-

fızları kullanmak ise, azınlığın teşbih vehmine kapılmasına sebep olur. İki zarardan, daha az olanını tercih ve diğerini terk evlâdır.

İkincisi :

Teşbih vehminin tedâvisi, insanları Allah'ın sıfatlarını inkâra götüren hastalığın tedavisinden daha kolaydır. Çünkü, insanlara teşbih vehmini vererek onları Allah'ı bir cisme benzetmeye sevkeden bu lafızların zâhirleri ile beraber,

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ **«O'nun misli gibi (O'na benzer) hiçbir şey yoktur»** (1) ve «O, asla bir cisim değildir. Cisimlere de benzemez» demek kâfidir. Zikrettiğimiz şekilde tenzihte mübalâğa yaparak Allah'ın varlığını isbat etmek çok güçtür. Belki binde bir kişi kabul eder. Özellikle, ümmî olan Arap milleti için, bu çok güç bir iştir.

Soru :

«Çoğu insanın, kastedilen mânâyı anlamaktan âciz kaldığı anlaşıldı. Bu durumda peygamberler, ulûhiyyetin aslını onların îtikadına yerleştirmek için, müteşâbih lafızlarla, hakikat dışı birçok şeyi söylemiş, meselâ onlara: «Allah Arş'ta oturmaktadır. Allah semâdadır. Allah, me-

---

(1) Şûra, 42/11

kân bakımından onların fevkindedir» vehmini vermiş olmazlar mı? denilirse şöyle cevap veririz:

Hâşâ, böyle zannedilmekten ve bir peygamberin Allah Teâlâ'yı, muttasıf olduğu sıfatlardan başkasıyla vasfetmiş ve halkın itikadına bunu yerleştirmiş vehminin uyanmasından Allah'a sığınırız. Ancak şu var ki, bu konuda çoğu halkın kusurunun etkisi vardır. Yâni, müteşâbih lafızların mânâlarını anlamaya avâmın ve çoğu insanın gücü yetmez. Ancak bu kusur, kişiyi vehme düşüren lafızları söylememeye bir sebep olmayıp, onların mânâlarını araştırmak ve o konuda sual sormak gibi işlere dalmaktan men edilmelerine sebep olmaktadır. Bu nedenle, müteşâbih kelimeler, onların mânâlarını idrak eden ve buna gücü yetenlere söylenilmelidir. Böyle yapılırsa, halkın acz ve kusuruna pek güzel çare bulunmuş olur. Avâma, hakikatın hilâfını, özellikle Allah'ın sıfatları konusunda, anlatmakta bir zarûret yoktur. Evet, kastedilen mânâları anlatmak için vaz edilmiş lügatler bulunmadığından, müstear lafızların kullanılmasında zarûret vardır. Fakat, onların anlaşılmasında, câhil kişiler çoğu kez hatâya düşerler. Bu hatâ, lügatlerin noksan ve kusurlarından kaynaklanır.

Fakat, ister kendisinde maslahat var kabul edilsin, ister edilmesin, kişiyi cehle götürecek şekilde, kasten hakikatın aksini anlatmak, peygamberler hakkında muhaldir.

Soru :

«Müşebbihe'nin Allah Teâlâ'ya uzuv ve mekân isnad etmekle cehalet çukuruna düşmeleri, müteşâbih lafızlar yüzündendir. Bundan, müteşâbih lafızların zâhiri mânâlarının onları cehâlete götürdüğü anlaşılmaktadır. Mâdem ki Allah, insanları teşbihe sevkedecek böyle lafızları inzâl etti, bundan teşbihe rızâsı var demektir. Bu halde, müteşâbih lafızları irat hususunda, onları cehle düşürmeyi kast edip-etmediğine bakılmaz. O lafızlar yüzünden Müşebbihe cehle düştüğüne göre, Allah bunu daha önceden biliyor demektir. Eğer, cehlin hâsıl olmasından râzı olmasaydı, o lafızları irat buyurmazdı» denilirse, şöyle cevap veririz :

Biz, «Müşebbihe'nin Allah'ı tam tanımamaları, bu lafızlardan dolayıdır» görüşünü kabul edemeyiz. Aksine bu cehalet, onların bu lafızların zâhirine bakmadan evvel, takdis bilgisini kazanmaktaki kusurlarındandır. Eğer onlar, evvela takdis ve tenzih bilgisini tahsil etmiş olsalardı, onları anlamakta cehil ve dalalete düşmezlerdi.

Meselâ, takdisin ne demek olduğunu öğrenen kimse, «Kâ'be Allah'ın evidir» sözünü, veya meselenin hakikatını bilen kimse, «Meselenin sûreti şudur» sözünü duyunca, bunlardan muradın

ne olduğunu anlar. Bu nedenle Müşebbihe'nin yapması gereken şey, evvela bu takdis ve tenzih ilmini öğrenmek, sonra bu konuda şüpheye düştükleri zaman âlimlere müracaat etmek, kendi nefsini tefsir ve tevilden men etmek ve onu takdise ikna etmektir. Bunları yapmayınca, elbette cehle kapılırlar.

İnsanların tabiatında tenbellik, kusur ve kendilerini ilgilendirmeyen şeylere dalmak gibi, fuzûlî iş yapma vasıflarının bulunduğunu Allah'ın bilmiş olması, onlardan râzı olması mânâsına gelmez. Allah'ın o lafızları irat buyurması, insanların cehâlete düşmeleri için bir sebep değildir. Ancak insan, yukarıda anlatılan ihmal ve tembelliğinden dolayı Allah'ın kazâsına ve kendi kısmetinin takdirine râzı olmuştur. Nitekim Allah :

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

«Ve Rabbinin : «Andolsun, cehennemi tamâmen insanlardan ve cinlerden dolduracağım» sözü tamamen yerine geldi» [1],

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ .

Eğer Rabbin dileseydi, yer yüzünde kim var-

(1) Hûd, 11/119

sa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde, mü'min olsunlar diye, insanları sen mi zorlayacaksın?» (1) ve :

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ

«Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları tek bir dîne bağlı kılardı. Halbuki onlar, çeşitli dinlere uyarak ihtilaf edip duracaklardır» (2) buyurmuştur.

İşte halkın yaratılışında bu ilâhi taksim bulunmaktadır. Allah'ın sünnetini tebdil ve tağyire hiçbir nebînin gücü yetmez.

(1) Yunus, 10/99
(2) Hûd, 11/118

İKİNCİ FASIL

MÜTEŞÂBİH LAFIZLARIN MÂNASI SORULDUĞUNDA VERİLECEK CEVAPLAR

«Son zamanlarda her tarafta müteşâbih haberlerden bahsedilmeye başlandı. Bu konuda birçok ihtilâflar ortaya çıktı. Bu durumda, taassuba sarılarak insanları soru sormaktan men etmek ve onlara cevap vermemek yetmez. Hal böyle olunca, bu meseleler bize sorulduğunda nasıl cevap verelim?» diyerek bizden cevap bekleyebilirsin.

Biz deriz ki:

Eğer bize müteşâbih lafızlar hakkında bir şey sorulursa, İmam Mâlik'in «istivâ» konusunda söyledikleri ile cevap veririz. O, bu konuda şöyle demişti: **«İstivâ malûmdur, keyfiyyeti mechûldür. Ona iman vâcip, ondan sual bid'attir».**

İşte, fitne kapısının kapatılması için, avâmın bu konuda sorduğu her meselede, bu cevap hatırlatılır.

«Fevk, el ve diğer müteşâbih lafızlar sorulunca ne ile cevap verirsin?» denilirse deriz ki:

Bu konuda Allah Teâlâ'nın ve Resûlü (a.s.)'nün söyledikleri haktır, doğrudur. Allah

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى «**O Rahmân, Arş'ı istilâ etti**» (1) buyurmuştur. Bundan katiyetle bilinir ki, maksat bizim bildiğimiz oturma ve istilâ değildir. Ancak Allah'ın bundan ne murad ettiği bilinmez. Zaten biz onu bilmekle mükellef değiliz. Yine Allah Teâlâ: وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ

«**O, kullarının üstünde galiptir**» (2) buyurmuştur. Allah için mekân yüksekliği muhaldir. Bununla ne murad ettiğini bilmiyoruz. Ey soru soran kişi! Bunu bizim ve senin bilmen gerekmez. Aynı şekilde el ve parmak kelimelerinin de Allah için isbatı câiz değildir. Fakat bu lafızları Hz. Peygamber (a.s.) nasıl konuşmuşsa aynı şekilde, hiçbir ziyâde ve eksiltme, cem ve tefrik, tefsir ve te'vilde bulunmadan konuşmak câizdir. Nitekim bunun tafsîlâtı daha önce geçti.

---

(1) Tâhâ, 20/5
(2) En'âm, 6/18

Hz. Peygamber (a.s.)'in «Allah Âdem (a.s.)'in tabiatını kendi eli ile mayaladı» ve:

قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ

«Müminin kalbi, Allah'ın parmaklarından iki parmak arasındadır» [1] sözlerini işitince: «O (a.s.) böyle söylemekle doğruyu konuşmuştur» der ve öylece inanırız. Hiçbir ilâve ve eksiltme yapmayız. Nasıl rivâyet edildi ise biz de aynen öyle naklederiz. Allah'ın et, sinir, kan ve diğer cisimlerden mürekkep olan «el»den münezzeh olduğunu belirterek sözü keseriz.

Eğer:

«Kur'an kadîm midir, yoksa mahluk mudur?» diye sorulursa, «Kur'an mahluk değildir. O kadimdir. Çünkü Resûlullah (a.s.): اَلْقُرْاٰنُ قَدِيمٌ غَيْرُ مَخْلُوقٍ

«Kur'an kadîmdir, mahluk değildir» buyurmuştur» deriz.

Eğer, «Kur'an'ın harfleri kadîm midir, yoksa değil midir?» diye sorulursa: «Ashab-ı Kirâm bu meseleden bahsetmemiştir. Onun için bu konuya dalmak bid'attir. Bu konuda soru sormayın» deriz.

---

(1) Hadis daha önce geçmiştir.

Fakat bir kimse, câhilâne taassubun ve fuzûli konuşmaların çok olduğu ve Kur'an'ın harflerinin kadîm olduğunu söylemeyenlerin tekfîr edildiği bir beldede bulunsa ve cevap vermeye mecbûr kalsa şöyle demelidir:

«Ey, bana bu soruyu soran kişi! Eğer senin harflerden maksadın, Kur'an'ın kendisi ise, bil ki Kur'an kadîmdir. Eğer bununla, Allah'ın kelâmı olan Kur'an ve diğer sıfatlarından başkasını murad ediyorsan, Allah ve sıfatları dışında olan her şey sonradan yaratılmıştır.» Buna başka ilâveler yapmamalıdır.

Eğer:

«Nebi (a.s.): مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنَ الْقُرْآنِ فَلَهُ كَذَا،

«Kim, Kur'an'dan bir harf okursa, onun için şöyle sevap vardır» (1) buyurmakla, Kur'an-ı Kerim'in harfleri olduğunu ve onun bu harflerden meydana geldiğini isbat etmiştir. Bir başka hadisinde de Kur'an'ın mahluk olmadığını söylemiştir. Bundan, harflerin de kadim olması gerekir» derlerse, şöyle cevap veririz:

Biz Hz. Peygamber (a.s.)'in söylediklerine bir ilâvede bulunamayız. Sadece onun buyurduğu gibi, «Kur'an mahluk değildir» deriz. Kur'an'ın mahluk olup olmama meselesi başka, onun harf-

---

(1) Tirmizi

lerden meydana gelmiş olma meselesi başkadır. Harflerin kadîm olup olmaması üçüncü bir meseledir. Binâenaleyh, biz O (a.s.)'nun söylediği kelam ve ibâreden fazla bir şey söyleyemeyiz.

Eğer: «Bu iki meseleden, yani Hz. Peygamber (a.s.)'in, Kur'an'ın mahluk olmadığını beyanı ve Kur'an'ın harfleri bulunduğunu açıklamasından, harflerin kadîm olup olmama meselesi, üçüncü bir mesele olarak ortaya çıkmaz. Zîra, bu ikisinden, zaten Kur'an harflerinin kadîm olduğu anlaşılır» kanaatine sahip olunarak öyle konuşulursa deriz ki:

Bu iki meseleden, harflerin kadîm olduğu anlaşılmaz. Böyle yapmak bir tefrî' işidir. Halbuki, müteşâbih lafızlar üzerinde, tefrî' yolu ile bir takım değişiklikler yapmanın mümkün olmadığını ve vârid oldukları şekil ile yetinilmesi gerektiğini daha evvel delilleri ile açıklamıştık.

Aynı şekilde: «Kur'an'ın arapça olması da kadîmdir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.): «Kur'an kadîmdir» buyurmuş; Allah Teâlâ da,

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا «Biz bu Kur'an'ı arapça bir Kur'an olarak indirdik» (1) buyurmuştur. Buna göre, Kur'an'ın arapça olması da kadîmdir» denilirse şöyle cevap veririz:

---

(1) Yusuf, 12/2

Kur'an'ın arapça olma meselesi, bizzat Kur'an'da açıkça belirtildiği için haktır. Kur'an'ın kadîm olması da haktır. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) bunu sarâhaten belirtmiştir. «Kur'an'ın arapça olmasının kadîmliği» ise üçüncü bir meseledir. Onun kadîm olması hakkında herhangi bir şey vârid olmamıştır. Bundan dolayı, «Kur'an'ın arapça olması da kadîmdir» demek gerekmez.

İşte bu şekilde cevap vererek avâmın ve bu konuda ileri geri konuşanların ağızlarına gem vurur, onları kıyastan ve kendi zanlarının gereğince konuşmaktan men ederiz. Hatta daha da ileri giderek şöyle deriz:

Hz. Peygamber (a.s.): **«Kur'an Allah'ın kelamıdır, mahluk değildir»** buyurmuştur. Eğer bir başka hadiste **«Kur'an kadîmdir»** lafzı vârid olmasaydı, bu ilk hadisteki lafızlara dayanarak: **«Kur'an kadîmdir»** dememize izin verilmiş olmazdı. Çünkü «mahluk değildir» sözü ile «kadîmdir» sözü arasında fark vardır. Hatta konuşurken: كَلَامُ فُلَانٍ غَيْرُ مَخْلُوقٍ «Filanın sözü mahluk değildir» deriz. Bu, «onun sözü uydurma değildir» demektir. Zîra, mahluk lafzı, uydurma ve yalan mânâlarına da kullanılır. Bu nedenle, «mahluk değildir» sözünün, vaz edildiği asıl mânânın dışında, böyle bir mânâsı da akla gelebilir. Kadîm lafzında ise, böyle bir mânâ akla gelmez. Bu iki lafız arasında fark vardır. Binâena-

leyh, bizim «Kur'an'ın kadim olduğu»na dâir inancımız, sadece Hz. Peygamber (a.s.)'in : «Kur'-an **Allah'ın kelamıdır, o yaratılmamıştır»** buyurmasından değildir. Zira, yukarıda açıkladığımız gibi lafzı tahrif, tebdil, tasrif ve tağyir doğru değildir. Bilakis, «o lafız, Hz. Peygamber (a.s.)'in murad ettiği mânâ ile haktır» şeklinde inanmak gerekir. Kim, bir nassa dayanmadan bu konularda söz söylerse, Selef mezhebinden çıkarak bid'ate dalmış olur.

ÜÇÜNCÜ FASIL

EŞYANIN VARLIK MERTEBELERİ

Eğer:

«Îmân kadîmdir» kaziyyesi meşhur meselelerdendir. Bize bu konuda soru sorulursa nasıl cevap verelim?» denilirse, şöyle deriz:

Bu soruya muhatap olduğumuz belde, bizim idâremiz altında ise ve soru sorana karşı bir üstünlüğümüz varsa, onu hiç önemi olmayan bu lüzumsuz sorudan men ederiz. Kendisine: «Bu, bir bid'attir» deriz.

Eğer biz, bu soruyu soranların beldesinde mağlup isek, soruya cevap verir ve:

«Senin, îman'dan maksadın nedir? Eğer, insanların bilgi ve sıfatlarından bir şeyi kastediyorsan, bil ki mahlukatın bütün sıfatları da kendileri gibi mahluktur. Eğer «îman» sözü ile, Kur'an'dan veya Allah'ın sıfatlarından bir şeyi kastediyorsan, Allah'ın bütün sıfatları kadîmdir. Eğer, ne halkın, ne de Hâlik'ın sıfatı olmayan bir şeyi

murad ediyorsan, bu tasavvuru ve anlaşılması mümkün olmayan bir şeydir. Zâtı tasavvur edilmeyen ve anlaşılamayan bir şeyin kadîm mi, yoksa hâdis mi olduğuna dâir hüküm nasıl verilir?» deriz.

Fakat burada asıl, sorana mâni olmak ve cevap vermemektir. İşte Selef mezhebinin özelliği budur. Zarûret olmadıkça bu yol terkedilmez. Cevap vermeye mecbur kalan kişinin yapacağı iş, yukarda anlattıklarımızdır.

Eğer, soru soranı zekî, hakîkatleri öğrenmek isteyen ve öğrenmeye yetenekli bulursak, meseleden örtüyü kaldırır ve onu Kur'an hakkındaki şüphelerinden kurtarırız. Deriz ki:

Bil ki, her şeyin mevcûdiyeti dört mertebede olur: Gözle görülen varlığı, zihinlerdeki varlığı, dillerdeki varlığı, kâğıt ve benzerleri üzerine yazılı olan varlığı. Meselâ, ateş gibi. Ateşin, gözle görülen bir varlığı vardır. Hayal ve zihinlerde bir varlığı vardır. Yani onun hakikatına dâir zihnimizde bir bilgi vardır. Dillerde bir varlığı vardır. Bu, ateşe delâlet eden kelime, yani «nâr» lafzıdır. Bir de kâğıt üzerine yazılmış bir varlığı vardır.

Ateş'in varlığının ilk mertebesi, ki bu gözle görülen bizzat kendi varlığı idi, yakıcı olan işte bu varlıktır. Yakma sıfatı, bu mertebedeki ateş'e mahsustur. Kıdem sıfatının Kur'an'a ve Allah'a ait olduğu gibi. Ateşin diğer üç mertebedeki var-

lığında, yani zihinlerde, dillerde ve sahifelerdeki varlığında bu özellik yoktur. «Ateş yakıcıdır» deseler, «evet, hariçte mevcut olan ateşin kendisi yakıcıdır» deriz. «Ateş lafzı yakıcıdır» deseler, «hayır» deriz. «Zihinde bulunan ateş yakıcıdır» deseler, «hayır, yakıcı değildir» deriz. Aynı şekilde ateş kelimesi de yakıcı değildir. «Ateş kelimesi söylenince hatırlanan şey yakıcıdır» deseler, «Evet, yakıcıdır» deriz. Çünkü bu kelime söylenince hatırlanan, fırın, soba v.b. yerlerde bulunan ve yakıcı özelliği olan varlıktır.

Aynı şekilde kıdem de Allah kelâmının sıfatıdır.

Kendisine Kur'an ismi verilen şeyin mevcudiyeti de dört mertebede olur.

İlk mertebe: Asıl olan budur. Bu varlık Allah'ın zâtı ile kâimdir. Ateşin fırındaki varlığına benzer. İşte kıdem, bu varlığa has bir özelliktir.

İkinci mertebe: Kur'an'ın, zihinlerimizdeki ilmi varlığı. Öğrenirken, dilimizle söylemeden evvel zihnimizde hasıl olur.

Üçüncü mertebe: Lafzî varlığı. Dilimizle telaffuz etmek sûretiyle hâsıl olur.

Dördüncü mertebe: Yazılmak suretiyle kâğıtlardaki varlığı.

«Dilimizle konuşmadan evvel, öğrenmek sûretiyle zihinlerimizde hâsıl olan Kur'ân sûreti,

yani Kur'an'ı bilmemiz kadîm midir?» diye sorulursa şöyle cevap veririz:

«Bilmek, bizim sıfatımızdır. Biz nasıl mahluk isek, bilgimiz de mahluktur. Lakin bu bilgi ile bilinen Kur'an'ın kendisi kadîmdir. Nitekim, bizim ateşi bilmemiz, yani onun zihnimizdeki varlığı yakıcı olmayıp, onun malumu olan ateşin kendisi yakıcıdır.»

Eğer:

Kur'an'ın lafzî varlığından, yani onu dilimizle telaffuz etmemizden sorulursa, şöyle deriz:

Bu telaffuz etme işi lisanımızın sıfatıdır. Dilimiz mahluk olduğu gibi, o yaratıldıktan sonra meydana gelen sıfatı da mahluk ve hâdistir. Zira hâdisten sonra meydana gelen her şey, zarûri olarak hâdis olur. Lâkin bizim hâdis olan dilimiz ve sesimizle telaffuz ettiğimiz, konuştuğumuz, zikrettiğimiz ve okuduğumuz şey kadîmdir. Çünkü o, Allah'ın zâtı ile kâim olan Kur'an'dır. Nitekim, ateş kelimesinin harflerini dilimizle zikrettiğimiz zaman, bu harflerle anlatılan şey yakıcıdır. Halbuki bizim sesimiz ve telaffusumuz yakıcı değildir.

Eğer birisi, «Ateş kelimesinin harfleri bizzat ateşin kendisidir» derse, biz de: «Madem ki sen, ateş kelimesinin harfleri, bizzat ateşin kendisinden ibârettir diyorsun, o halde ateşin harfleri de yakıcıdır» deriz. Aynı şekilde, «Kur'an'ın harfleri

de, okuduğumuz şeyin bizzat kendisinden ibarettir» dersen, o zaman «Kur'an'ın harfleri de kadîmdir» deriz. Bu durumda Kur'an harflerinin kadîm olması gibi, «ateş kelimesinin harfleri bizzat ateşin kendisidir» dediğimizde, onlar da yakıcı olur.

İşte varlıklarda bulunan bu dört mertebe avâma teşbih yolu ile anlatılır. Onların, bu mertebeleri tafsilatı ile ve her birinin özellikleri ile anlamaları mümkün değildir. Bu nedenle onları böyle konulara daldırmamalıyız. Onlara bu konulara dalmamalarını tavsiye etmemiz, bu işlerin hakîkatını bilmediğimizden değildir.

Bu tafsîlatın hakikatı şudur:

Ateş, ocak ve fırın gibi mahallerde bulunması hasebiyle yakıcı, sönük ve alevli diye nitelenir. Dilde bulunması hasebiyle farsça, türkçe, arapça, arz harfli, çok harfli diye nitelenir. Fırında bulunan ateş, arapça, farsça, türkçe diye kısımlara ayrılmadığı gibi, dildeki ateş de sönük veya alevli diye nitelenemez. Kâğıt üzerine yazıldığı zaman kırmızı, yeşil, siyah veya yazı çeşitlerinden sülüs, rik'a, nesih veya muhakkak ile yazılmış diye nitelenir. Lakin dilimizle telaffuz ettiğimiz ateşin bu şekilde nitelenmesi mümkün değildir.

Fırında, zihinde, dilde ve kâğıt üzerinde bulunan şeye ateş ismi verilir. Ateş ismi, bunlar arasında müşterektir. Lakin fırın ve benzeri yer-

lerdeki ateşe «hakikaten ateş» denir. Zihindeki ateşe ise, hakîkaten değil de ilmen ateş denir. Zihindeki bu ateş, gerçek ateşi anlatan bir sûret mânâsınadır. Nitekim aynada görülen insan ve ateşin suretine de insan ve ateş ismi verilir. Lakin bu, hakiki insan ve ateşi anlatan bir suret mânâsınadır. Ateşin, lisandaki varlığına ateş denilmesinin sebebi, onun zihnî ve hakikî mânâsına delâlet etmesidir. Ateşin hakîkî ve zihnî mânâsından sonra, dillerde bulunan bu üçüncü mânâsı, istılahların değişmesi ile değişir. Fakat ilk iki mânâda hiçbir değişiklik olmaz. Kâğıt üzerinde yazılı olan dördüncü mânâsı ise, bu kelimenin dildeki varlığına delalet eder.

Kur'an'ın varlığı da, ateş kelimesi gibi dört mertebede olur. Onun için, açıklamalı olarak verdiğimiz bu misaller Kur'an kelimesi için de aynıdır. Buna göre bir haberde: «Kur'an kulun zihnindedir», «Kur'an kulun dilindedir», «Kur'an mushaftadır», «Kur'an, Allah'ın zâtının sıfatıdır» diye bir söz vârid olsa, bu sözlerin hepsi zeki kişilerce tasdik edilir, hepsinin mânâsı ve birbirini nakzetmedikleri anlaşılır. Akıllı kişiler, bunlarla murad edilen şeyin hakîkatını ihâta ederek hepsini tasdik eder. Çünkü bu meseleler, onlara göre gâyet açık seçiktir. Fakat câhil ve ahmaklara göre, bu meselelerden daha ince ve daha derin mesele yoktur. Bu nedenle, câhıllere lâyık olan, bu konulara dalmaktan men edilmeleridir. Onlara: «Kur'an mahluk değildir» deyin ve susun. Buna bir ilâve ve eksiltmede bulun-

mayın. Bu meseleleri araştırıp incelemeyin» denir. Fakat bu, zeki kişilere anlatılır. Zira onlar, müşkil olan bu işi hemen kavrarlar. Onlara da, bu meseleleri avâma anlatmamaları tavsiye edilir. Ta ki, avâma güçlerinin yetmeyeceği şeyi yüklemesinler.

İşte bu fasılda anlatılan ve zâhirinde müşkilât bulunan bütün yerlerde, basîretli kişilere açık birçok hakîkatler vardır ki, bunlar avâma ve basîreti olmayan âmâlara son derece gizlidir.

«Selefin büyükleri»nin, bu hakîkatı bilmekten âciz olduklarını zannetmek lâyık olmaz. Çünkü onlar, her ne kadar bu lafızların hakîkî mânâlarını açıklamamış da olsalar, onları biliyorlardı. Lâkin, avâmın bu konuları anlamaktan âciz olduklarını bildikleri için onlara bir şey söylemediler ve susturdular. Onların takip ettikleri bu usul, en doğru olan bir usuldür.

«Selefin büyükleri»nden maksadım, onların mevki ve şöhretçe büyük olanları değildir. Benim bu sözden muradım, hakîkaten derin mânâlara vâkıf ve bir takım sırlara muttali olan büyüklerdir. Zîra, «büyükler» tabirinden, avâm olanlar, çoğu zaman şöhret kazanmış zâtları anlarlar ve en meşhurun en büyük olduğuna inanırlar. Dalâlete düşme sebeplerinden biri de budur.

DÖRDÜNCÜ FASIL

KESİN TASDİĞİN MERTEBELERİ

Eğer birisi:

«Avâm, araştırma yapmaktan men edilirse, istenilen şeyin delilini bilemez. Delili bilmeyen de, delil ile ulaşılacak şeyi bilemez. Halbuki Allah Teâlâ, bütün kullarına, evvela kendisini tanımalarını, yani kendisine iman etmelerini ve varlığını tasdik etmelerini, ikinci olarak sonradan olanların özelliklerinden ve başkasına benzemekten kendisini tenzih etmelerini, üçüncü olarak kendisini birlemelerini, dördüncü olarak ilim, kudret v.b. sıfatlarını bilip tasdik etmelerini emretmiştir. Bu sayılanları bilmek ve tasdik etmek her kula vaciptir ve ondan istenmektedir. İstenilen bir ilmi elde etmek de ancak delillerle mümkün olur. Ayrıca deliller üzerinde düşünmek ve onların, istenilen şeylere nasıl delâlet ettiklerini anlamak gerekir. Bu da ancak delillerin şartlarını, önermelerin tertip şeklini ve neticeye varma usullerini bilmekle tamam olur.

Bütün bunlar, tam bir araştırma yaparak kelâm ilmini tahsil etme sonucunu doğurur.

Aynı şekilde avâmın, Hz. Peygamber (a.s.)'ı bütün getirdikleri ile birlikte tasdik etmesi gerekir. Allah'a iman gibi bu da ondan istenir. Fakat bu konuda da delile ihtiyaç vardır. Çünkü O (a.s.) bizim gibi bir insandır. Yalancı peygamberlik iddiasında bulunabilir. Onu yalancılardan ayıracak bir delile ihtiyaç vardır. Bu ise, onun göstereceği mucizeyi tetkik etmek ve o mucizenin hakikatını ve şartlarını bilmekle mümkün olur. Bütün bunları yapabilmek demek, kelam ilmini bilmek demektir.

Kısacası, tasdiki gereken işlerin hepsini tasdik, ancak araştırma ve inceleme ile mümkün olacağından, avâmı bu işten men etmek, inanmaları ve tasdik etmeleri gereken şeyleri bilmemelerine sebep olur» derse şöyle cevap veririz:

Halkın, yukarda sayılan konulara inanması vaciptir. İman ise kesin tasdikten ibârettir. İmanda tereddüt olmaz. İman sâhibi, inancında hata vuku bulacağına imkân ve ihtimal vermez.

İşte bu kesin tasdik altı mertebede olur.

Birinci mertebe:

Bu, iman mertebelerinin en üstünüdür. Bu derecedeki iman, bütün incelikleriyle tetkik edilmiş olan delillere dayanılarak elde edilen iman-

dır. İmanda en büyük gâye de budur. Her asırda, bu derecede bir îmana ulaşabilen ancak bir veya iki kişi bulunabilir. Bazan, bunlardan hiç kimsenin bulunmadığı asırlar da olur. Eğer, kurtuluşa ermek için mutlaka böyle bir imana sâhip olmak gerekseydi, kurtuluşa erenler çok az olurdu.

İkinci mertebe:

Kelâmî delillerle hasıl olan îmandır. Bu derecedeki îmanı hasıl eden kelâmî deliller, büyük âlimler arasında şöhret bulan ve inkâr edenlerin zemmedildiği delillerdir. Bu cins deliller, bazı iş ve insanlar hakkında, sâhibinin asla aksini düşünemeyeceği ve aksine ihtimal veremeyeceği derecede kesin tasdiki ifâde eder.

Üçüncü mertebe:

Bu, hitâbi delillerle hâsıl olan îman ve tasdiktir. Bu tür deliller, âdetlerde câri olan ve konuşanlar arasında doğruluğu kabul edilen delillerdir. Bu yolda olan deliller, gönlü taassubla dolu olmayan,, delil neyi gerektiriyorsa onu kabul eden, mücâdele ve sorumluluk altına girmek istemeyen, akâidle ilgili konularda mücadele edenlerle ilgilenme meyli taşımayan ve konuşma ve yazıda bunların kullanıldığını bilen kimseler için, ilk anda tasdik ifade eder.

Kur'an'daki delillerin çoğu bu cinstendir. Me-

selâ: «İki yönetici ile, bir evin yönetimi düzgün olmaz» sözü, ilk anda tasdik ifade eden ve konuşanlar arasında doğruluğu kabul edilen bir delildir. Bu nedenle, لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا،

«Eğer yer ile gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak fesada uğrar, yok olurdu»[1] âyetini işiten ve asli fıtratı üzerine kalan, cedelcilere karışıp onları dinlemek sûretiyle karmakarışık olmamış her kalp, bu delilden derhal Allah'ın birliğinin kesin olarak tasdik edileceğini anlar. Fakat bir cedelci: «Bu âlemin, tedbir ve tasarrufta birbirleri ile anlaşarak ihtilafa düşmeyen ve birbirlerine yardım eden iki ilâhın elinde bulunması olmayacak şey değildir» dese, bu kadar şeyi duymak onun zihnini karmakarışık eder, âyeti duyduğu an yaptığı tasdik bozulur. Hatta bu durumda çoğu kere az akıllılar halledilmesi güç bir şüpheye kapılırlar da, bu şüpheyi onlardan defetmek imkânsız olur.

Aynı şekilde, «İlk baştan yaratmaya kâdir olanın, sonradan tekrar yaratmaya daha çok muktedir olduğu» açık işlerdendir. Nitekim Allah Teâlâ, قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِى اَنْشَاَهَا اَوَّلَ مَرَّةٍ

«(Ey Rasûlüm) de ki: Onları ilk defa yaratan di-

---

(1) Enbiyâ, 21/22

riltir» [1] buyurmuştur. İster zeki olsun, ister ahmak olsun, bu âyeti duyan avâmdan birisi, ilk anda hemen tasdik eder ve: «Evet, tekrar yaratma ilk defa yaratmadan daha zor değildir. Aksine çok daha kolaydır» der. Burada da bir sual ile onun zihnini karıştırmak mümkündür. Bu zihin karışıklığını ondan gidermek çoğu zaman zor olur. Çünkü, bu şüpheden sonra o kimsenin, hiçbir tereddüte yer kalmayacak şekilde, kesin tasdiki ifade eden yeterli delili anlaması imkânsızdır. Halbuki, cedelcinin sözünü işitmeden önce, sadece âyeti duymakla tasdik hasıl olmuştu.

Dördüncü mertebe:

Bir kimsenin, halkın kendisini çok övmeşı sebebi ile kendisine itimat edilen birisinden duyduğu bir sözü tasdik etmesi. Babası, hocası veya meşhur büyüklerden birisi hakkında güzel bir itikada sâhip olan bir kimseye, bunlardan birisi bir haber verse, meselâ: «Filan adam öldü, burada bulunmayan filan adam geldi» dese, veya bunlara benzer bir haber verse, o kimse duyduğu bu haberi o derece kesin tasdik eder ki, asla aksini düşünmez. Onun bu tasdiğinin dayanağı, haberi veren kişi hakkındaki güzel itikadıdır. Başka delili yoktur. Hz. Ebûbekir (r.a.) gibi doğruluğu ve takvâsı tecrübe ile bilinen bir kimse: «Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdu» dediği

---

(1) Yâsin, 36/79

zaman ,o söz hemen kesin olarak tasdik ve mutlak olarak kabul edilir. Bu kabul ve tasdiğin dayanağı, o sözü duyan kimsenin Hz. Ebûbekir (r.a.) hakkındaki güzel îtikâdından başka bir şey değildir. İşte böyle birisi, avâma bir itikat telkin etse ve: «Bil ki âlemin yaratıcısı tektir. O, her şeyi bilen ve her şeye gücü yetendir. Muhammed (a.s.)'i Rasûl olarak O göndermiştir» dese, hemen onu tasdike koşar. Onun bu sözünden hiçbir şek ve şüpheye kapılmaz. Çocukların babaları ve hocaları hakkındaki îtikatları da böyledir. Şüphesiz onlar, baba ve hocalarından îtikatla ilgili şeyler işitirler ve işittiklerini hiçbir delile ihtiyaç duymadan kabul ve tasdik edip, o tasdikte devam ederler.

Beşinci mertebe:

Bazı karinelerle birlikte bir şey işitilince kalbe gelen tasdik. Bu karîneler, tahkîk erbabı nazarında kesin ilim ifâde etmese de, avâmın kalbine kesin inanç verir.

Meselâ: Bir beldenin reisinin hasta olduğu tevâtürle işitilse, sonra onun konağından feryatlar yükselse, daha sonra da hizmetçilerinden birinin onun öldüğünü söylediği işitilse, avâmdan olan kimse o zâtın öldüğüne kesinlikle inanır. Tedbirini o habere dayanarak alır. Hizmetçinin, o haberi, işittiği bir yalana dayanarak söyleyebileceğini, konaktan yükselen feryatların hasta-

nın bayılmasından veya hastalığının şiddetlenmesinden, veya bir başka sebepten dolayı olabileceğini hatırına dahi getirmez. Bunlar, avâmın hatırına gelmeyecek şeyler olduğundan, kalplerinde o zâtın öldüğüne dâir kesin inanç hâsıl olur.

Nice bedeviler vardır ki, Hz. Peygamber (a.s.)'in güler yüzüne, güzel ve latif kelâmına, şemâiline ve ahlâkına bakarak kendisine iman ve kesin tasdik ile tasdik etmiş; peygamberliğini isbat etmesi için bir mûcize ve delil getirmesini istememiştir. Onların bu îmanı, yukarda verilen misaldeki avâmın inancına benzer.

Altıncı mertebe :

Kişinin kendi tabiat ve huyuna uygun gelen bir sözü işitip tasdik etmesidir. Sebep, o sözün sadece kendi tabiatına uygun olmasıdır. Yoksa söyleyeni hakkında sahip olduğu güzel bir îtikat veya gördüğü bir karîne değildir. Meselâ : Düşmanının ölmesini, veya öldürülmesini, veya azledilmesini arzulayan bir kimse, bunu en basit uydurma bir haberle duysa hemen tasdik eder ve kesin olarak bu inancını sürdürür. Kendi arkadaşı hakkında böyle bir haber duysa, veya istek ve arzularına muhalif bir haber duysa derhal tasdik etmeyip duraklar. Belki de reddeder.

İşte, bir karîneye ve haber veren hakkında iyi itikada ihtiyaç duyulmadan, bir haberin sâdece kendi huy ve tabiatına uygun olmasından hasıl olan itikat ve tasdik, bu anlatılan mertebelerin en zâyıfı ve derece bakımından en aşağısıdır. Çünkü evvelki beş mertebe, her ne kadar bazıları zayıf olsa da, bir karîneye, veya haber veren hakkında güzel itikada, veya bunlara benzer bir delile dayanmaktadır. Bunlar, avâma göre delil sayılan işâretlerdir. Yani avâm, onlara dayanarak tasdik ve îman eder.

Bütün bu anlattıklarımızdan tasdik mertebelerini anlamış oldun. Avâmın îmanına sebep olan delillerin en üstünü ise, Kur'ân delilleri ve kalbini tasdik yoluna sevkeden diğer şeylerdir. Binâenaleyh, avâmı tâlim ve telkinde, Kur'an delillerinin ve kalbinde tasdik ve itmînan hasıl edecek, Kur'an delilleri niteliğindeki açık delillerin ilerisine geçmek doğru değildir. Zîra bunların ötesindeki delilleri anlamaya avâmın gücü yetmez.

İnsanların çoğu, çocuk iken îman etmiştir. Bunların tasdik ve îman sebepleri, sâdece babalarını ve hocalarını taklit ve onlar hakkında besledikleri hüsn-ü zandır. Babalarının ve hocalarının kendi kendilerini övmeleri, veya başkalarının onları övmesi, veya kendi inançlarında olmayanları çocuklarının yanlarında şiddetle kötülemeleri ve onların başlarına gelen çeşitli belaları anlatmaları, meselâ: «Filan yahudi, kab-

rinde köpek şekline çevrildi», «Filan râfizi domuz oldu» demeleri, rüyâ ve diğer hallere dâır hikâyeler anlatmaları... İşte bütün bunlar, çocukların nefis ve ruhlarında o mezhep ve görüşlere karşı tam bir nefret, baba ve hocalarının tâlim ve telkin ettikleri şeylere karşı bir meyil hâsıl eder. Sonunda, onların doğruluğuna dâir kalplerinde hiç şüphe kalmaz. Küçüklükte ilim öğrenmek, taşa nakış işlemek gibidir. Bu bilgi ve inançla büyüyen çocuklar, büluğa erdikten sonra itikatlarına o derece kesin sarılır ve devam ederler ki, asla bir şüphe ve tereddütleri kalmaz. Aynı şekilde bütün yahudi, hristiyan, râfizî, mecûsî ve müslüman çocukları babalarının itikatları üzerine yetişir ve bülûğa ererler. Her birinin itikadı, ister hak olsun ister bâtıl olsun o derece kesindir ki, parça parça kesilseler itikatlarından dönmezler. Halbuki bu imana sâhip olmak için, baba ve hocalarının sözlerinden ve onları taklitlerinden başka hiçbir delilleri yoktu.

Çocukların baba ve hocalarını taklit ederek imana sahip olmaları gibi, savaşta esir alınan köle ve câriyeler de, müslümanlarla bir müddet beraber bulunarak onların İslâma olan meyil ve düşkünlüklerini gördüklerinde onlara yakınlık duymuşlar; itikatları ile itikatlanmış, ahlakları ile de ahlaklanmışlardır. Bütün bunlar, taklit ve benzeme isteğinden dolayıdır. Başkasını taklit ve başkasına benzemeye çalışmak insan tabiatında

vardır. Özellikle çocukların ve gençlerin tabiatı taklide daha yakındır.

Bu yaptığımız açıklamalardan, tasdik ve imanın sadece araştırma ve delile bağlı olmadığı anlaşılmış oldu.

BEŞİNCİ FASIL

MUKALLİDİN ÎMANI MESELESİ

Şimdi sen :

«Yukarıda anlatılan sebeplerle avâmın kalbinde kesin tasdiğin hasıl olması mümkündür. Fakat o sebeplerle hâsıl olan tasdik, bir şeyi bilmek sayılmaz. Halbuki insan, hakîkî bilgi ile mükellef tutulmuştur. Yoksa, cehle dayanan bir itikatla mükellef değildir. Zîra, mücerred itikatla hak ile bâtıl birbirinden ayırt edilemez» diyebilirsin. Buna şöyle cevap veririz :

Böyle düşünmek büyük hatadır. Zîra insanların saadeti, bir şeye o şey nasılsa aynen olduğu gibi inanmalarındadır. Böyle bir îman ile, kalplerine hakkın hakîkatına uygun bir sûret nakşedilir. Nihâyet öldükleri zaman, kıyâmet gününde örtü açılıp inandıkları şeyleri müşâhede ettiklerinde rezil olmazlar ve önce rezillik ateşi, sonra da cehennem ateşi ile yanmazlar. Çünkü hakîkatın sûreti kalbe nakşedilince, o sûreti veren sebebe bakılmaz. İster hakîkî delil olsun, ister resmî delil olsun, gerek iknâî delil olsun, ge-

rekse sebepsiz olarak sırf sâhibi hakkında güzel bir itikada dayanan bir delil olsun, kalbe hakîkatın sûretini işleyen delil ve sebeplere bakılmaz. İstenen delil değil, fâidedir. O da hakîkatın, olduğu gibi kalbe nakşıdır. Kim: **«Allah'a, sıfatlarına, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününü, bunlar gerçekten nasıl ise o şekilde inandım»** derse, o saîd yani saadete eren kişidir. Bu itikadın, kelâmî bir delil ile olması şart değildir. Bir delile dayanmasa da, bu inanca sâhip olan kişi saîddir. Allah kullarını ancak hakîkatlere îman ve tasdikle mükellef kıldı. Bu durum, Hz. Peygamber (a.s.)'den gelen birçok mütevâtir haber ile kesin olarak bilinmektedir. Bedevîler Hz. Peygamber (a.s.)'e gelir, O (a.s.) kendilerine îmanı arzeder, onlar da bunu kabul edip tekrar deve ve koyunlarını gütmeye koyulurlardı. Hz. Peygamber (a.s.) onları, mûcize ve mûcizenin peygamberliğe delâleti üzerinde, âlemin hâdis oluşu, yaratıcının isbatı, vahdaniyyetin delilleri ve diğer sıfatlar üzerinde düşünmekle mükellef tutmazdı. Bedevîler böyle bir iş ile mükellef tutulmuş olsalardı, uzun müddet onu anlayamazlardı. Onların, kendilerinden bir delile bağlı olmadan sadece iman ve tasdik istendiğinin delilleri çoktur. Meselâ, birisi Hz. Peygamber (a.s.)'e gelir ve: «Vallahi, Allah seni hak peygamber olarak gönderdi» der, O (a.s.) da: **«Vallahi, Allah beni peygamber gönderdi»** diyerek, onun yemini ile onu tasdik eder, adam da döner giderdi. Bir başkası da O (a.s.)'nun huzuruna gelip yüzüne karşı: «Vallahi, bu yüz yalan-

cı bir yüz değildir» derdi. Hz. Peygamber (a.s.) de aynı söz ile onun îmanını tasdik ederdi. Bu şekilde îmanın misalleri sayılamayacak kadar çoktur. Hatta O (a.s.)'nun ve ashabının asrında bir tek savaşta binlerce kişi müslüman olurdu. Fakat bunların pek çoğu kelâmî delilleri bilmezdi. Çünkü kelâmî delilleri anlamak için, işi gücü bırakmak ve uzun müddet bir muallime gitmek ihtiyacı vardır. Halbuki onların, işlerini güçlerini bırakarak bir muallime gittikleri aslâ rivâyet olunmamıştır.

Artık kesinlikle anlaşıldı ki Allah insanları, ancak söylediklerine kesin îman ve tasdikle mükellef tutmuştur. Aslolan, ne vesîle ile olursa olsun tasdiktir. Evet, ârifin mukallidden üstün olduğu inkâr edilemez. Lâkin ârif nasıl mümin ise, mukallid de aynı şekilde mümindir.

Eğer:

«Bu durumda, müslüman mukallid kendisini yahudi mukallidden nasıl ayırır? Zîra her ikisinin îmanı delile dayalı olmayıp, taklide dayalıdır. Bu halde, birisi kendi taklidini diğerinin taklidinden ne ile ayırır dersen, şöyle cevap veririm:

Mukallid, îman ve tasdiğinde taklid yaptığını bilmez. Kendisinin bir mukallid olduğunu düşünmez. Aksine kendini ârif bilerek, inandığında şüphe etmez. Hasmının bâtıl, kendisinin de hak üzere olduğuna kesin olarak inandığı için,

yahudi ile kendisi arasını ayırma ihtiyacını duymaz. Kendi inancına göre hâsıl eylediği bazı karîneleri kendisine mahsus görüp onlarla kendini hasmından üstün sayar. Bu nedenle, kendini ârif gören mukallide, yahudinin inancı zarar vermez. Yani onun inancı sebebiyle zihni karışarak kendi îmanında bir bozukluk hâsıl olmaz. Nitekim ârif olan kişi de kendisini yahudiden üstün görür. Yahudi kelamcının iddiaları da onun aklını karıştırmaz. İşte kesin inanca sahip olan mukallid de ârife benzer. Batıl yolda olan kişinin itikadının kendisine zarar vermemesi ve şüpheye düşürmemesi, îman için ona yeter. Zîra îmandan maksat, inanılacak şeye kesin olarak inanıp tasdik etmektir. Sen hiç, kendi taklidi ile yahudinin taklidini ayırmak kendisine zor geldiği için üzülen bir avâm gördün mü? Böyle şey onun aklına bile gelmez. Eğer kendilerine böyle bir şey hatırlatılsa, bu sözü söyleyene gülerler ve: «Bu saçmalıktan başka bir şey değildir. Hak ile bâtıl bir mi ki, onlarla bizim aramızı ayıracak bir farka ihtiyaç olsun. O bâtıl ben ise hak yoldayım. Ben buna kesin olarak inanıyorum, hiç şüphem yok. Aramızdaki fark, bir araştırmaya ihtiyaç olmadan kesin olarak belli iken, ben niçin fark arayayım?» der.

İşte, inanılacak şeylere kesin olarak inanan mukallidin hâli budur. Bâtıl olan görüşlerine kesin olarak inanan yahudinin hali de böyledir. Hal böyle iken, inandığı şey Allah katında hak olan müslüman mukallide nasıl şüphe gelir?..

Bu açıklamalardan sonra iyice anlaşıldı ki, mukallidlerin îmanları kesindir. Şeriat da onları, sadece böyle bir îmanla mükellef tutmuştur.

Eğer:

«Farzedelim ki hem câhil, hem cedelci ve hem de inatçı birisi var. Ne taklide yanaşıyor, ne de gerek Kur'an delilleri ve gerekse kolayca zihne girecek söz ve delilleri kabul ediyor. Bunların hiç birisini yapmayan kimselere ne yapmalı?» denilirse, cevap olarak deriz ki:

Böyle kişiler hasta kişilerdir. Yakalandıkları hastalıktan dolayı, aslî yaratılışlarında bulunan sıhhat ve selâmet, tabiî özelliğini kaybetmiştir. Böylelerinin şekil ve şemâiline bakılır. Eğer inat ve cedelini tabiatına gâlip gelmiş ve mizâcını bozulmuş görürsek onunla mücadele etmeyiz. Îmanın esaslarından birini inkâr etmek suretiyle bizimle mücadele ediyorsa, yer yüzünü ondan temizleriz. Eğer kendisini delilleri tetkike çağırdığımız zaman, yüzünde kabul emâreleri sezersek, elimizden geldiği kadar kendisine ilaç verir, cedel ve açık delillerle kendisini tedâvi ederiz. Onunla, Allah'ın emrettiği gibi, en güzel yol hangisi ise o şekilde mücâdele etmeye çalışırız. Bizim, delil ve cedel yoluyla onu tedavi etmeye bu kadar ruhsat vermemiz, herkese kelâm kapısını açmamız mânâsına gelmez. Çünkü ilaçlar hastalara verilir. Hastaların sayısı ise, sıhhatlilere göre azdır. Hastaya o ilacı vermek zorunludur. Sıhhatlileri ondan korumak gerekir.

Sıhhatli olan aslî fıtrat, mücâdele ve delillerin açıklanmasına ihtiyaç duyulmadan îmanı kabule istidatlıdır. Sıhhatlilere ilaç vermenin zararı, hastalara yapılması gereken tedâviyi ihmal etmenin doğuracağı zarardan daha az değildir. Her şeyi yerine koyalım. Nitekim Allah Teâlâ peygamberine:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ •

«Ey Rasûlüm, insanları Kur'an'la, güzel söz ve nasihatla Rabbinin yoluna dâvet et. Onlara karşı en güzel olan bir mücâdele ile mücâdele yap» (1) diye emretmiştir. Hakka hikmet yoluyla davet edilecek olanlar başka, mev'iza-i hasene ile dâvet edilecek olanlar başka, en güzel mücadele yolu ile davet edilecek olanlar ise yine başkadır. Biz bu dâvet çeşitlerini «el-Kıstâsu'l-müstakîm» adlı eserimizde açıkladık. Onları tekrarlayarak sözü uzatmak istemiyoruz. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Allah'a hamd, Rasûlüne salât ve selâm olsun.

SON

---

(1) Nahl, 16/125

İÇİNDEKİLER

Süfyan b.Abdullah es-Sakafî diyor ki;
Resûlüllah (s.a.v.)'a dedim ki:

"Ey Allah'ın Resûlü, İslam hakkında bana öyle bir söz söyle ki, senden başka onu hiçbir kimseye sorma ihtiyacını hissetmeyeyim."

Bunun üzerine Resûllüllah (s.a.v.) buyurdu ki:
"Allah'a iman ettim" de ve doğru ol.
"(Doğru yolda devam et) Tevhid inancından ve Allah'a itaatten ayrılma."

Müslim, El-Îman bab 62. Hadis No:38

HİSAR YAYINEVİ